

ความสำคัญของพระพุทธรูป ในด้านสังคมและการเมืองสมัยต้นรัตนโกสินทร์

ภายหลังจากที่กรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่าเมื่อ พ.ศ. ๒๓๑๐ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชได้ทรงกอบกู้บ้านเมืองได้เป็นผลสำเร็จภายในช่วงเวลาที่ไม่ยาวนานนัก และได้ทรงย้ายราชธานีลงมายังกรุงธนบุรี ซึ่งอยู่บริเวณฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา แต่รัชสมัยของพระองค์ก็อยู่ในช่วงเวลาสั้น ๆ เท่านั้น จนกระทั่งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชได้ทรงปราบดาภิเษก ขึ้นเป็นปฐมกษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรีเมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๕ โดยได้ทรงย้ายราชธานีมายังฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา และได้ทรงสร้างกรุงรัตนโกสินทร์ให้เจริญรุ่งเรืองดังเช่นกรุงศรีอยุธยา

ในส่วนของพระพุทธรูป แม้ว่าในระยะแรกของการสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์จะไม่ได้มีการสร้างพระพุทธรูปขึ้นมากนัก แต่ก็ได้มีการเชิญพระพุทธรูปสำคัญจำนวนมาก ลงมาจากหัวเมืองฝ่ายเหนือ มีสุโขทัยและอยุธยา เป็นต้น ซึ่งพระพุทธรูปเหล่านี้ได้สะท้อนถึงอุดมคติทางพุทธศาสนาที่เน้นในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ได้เป็นอย่างดี และในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระพุทธรูปก็จะมีบทบาทสำคัญอย่างมากมายทั้งในด้านสังคมและการเมืองยิ่งกว่ารัชกาลใด ๆ

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๓๕๒)

๓.๑ กรุงรัตนโกสินทร์ : ศูนย์กลางแห่งพุทธศาสนาและพระพุทธรูปสำคัญ

กรุงรัตนโกสินทร์สถาปนาขึ้นเป็นศูนย์กลางของอาณาจักรใหม่ แทนกรุงศรีอยุธยาที่ล่มสลายไปก่อนหน้านั้นได้ไม่นานนัก สงครามคราวเสียกรุงนั้นยังความกระทบกระเทือนไปยังทุกภาคส่วนในสังคมไทยทุกระดับ ดังนั้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกจะทรงสร้างกรุงรัตนโกสินทร์ให้มีความเจริญรุ่งเรืองแจ่มแจ้งเช่นกรุงศรีอยุธยา ก็จำเป็นต้องมีหลักในการปกครองบ้านเมือง แม้ว่ากรุงรัตนโกสินทร์จะได้มีการสืบทอดวัฒนธรรม ประเพณี ตลอดจนจิตวิญญาณต่าง ๆ ซึ่งเป็นการสืบทอดสิทธิธรรมแทนอาณาจักรอยุธยาที่เคยยิ่งใหญ่มาก่อนหน้านี้ หากแต่ไม่ได้ลอกเลียนแบบมาทั้งหมด แต่เป็นการเลือกเฟ้นเพื่อให้เหมาะสมกับสภาพการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป ซึ่งทั้งหมดนี้ก็เพียงกระบวนการสร้างความศักดิ์สิทธิ์และความชอบธรรมให้แก่

พระมหากษัตริย์ตามสภาพของสังคม^๑ และพุทธศาสนาก็ได้ถูกนำมาใช้เพื่อวัตถุประสงค์ดังกล่าว เพื่อเป็นการสร้างขวัญกำลังใจให้กับประชาชนที่เพิ่งผ่านพ้นภัยพิบัติจากสงคราม โดยบาดแผลที่ฝังลึกติดตราตรึงใจอยู่นั้นมีเพียงพุทธศาสนาที่พอจะเยียวยาได้ เพื่อที่จะให้ประชาชนมีกำลังใจ กำลังใจขึ้นอีกครั้ง ในการพัฒนาบ้านเมืองไปสู่จุดหมายปลายทางร่วมกัน

อาจกล่าวได้ว่าพุทธศาสนาในสมัยอยุธยาตอนปลาย สมัยธนบุรี และสมัยแรกตั้งกรุงรัตนโกสินทร์ สามารถแบ่งกว้าง ๆ ได้เป็น ๒ แบบ^๒ คือ

๑. พุทธศาสนาแบบที่เน้นบุญอุทิศวิทายาคม^๓ ซึ่งเป็นผลจากการที่พุทธศาสนาได้มีปฏิสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับศาสนาและความเชื่ออื่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งศาสนาพราหมณ์ซึ่งมีอิทธิพลอย่างมากในราชสำนัก และลัทธิที่นับถือผีสงเทวดาที่เน้นอำนาจเหนือธรรมชาติหรืออิทธิปาฏิหาริย์ จึงทำให้ความเชื่อเกี่ยวกับอำนาจเหนือธรรมชาติเข้ามาผสมผสานอย่างมากมาจนกลายเป็นพุทธศาสนาแบบที่เน้นบุญอุทิศวิทายาคม ประกอบกับสถานการณ์ในขณะนั้น ที่เริ่มเกิดความปั่นป่วนในสังคมที่ทำให้คนไร้ที่พึ่งและเต็มไปด้วยความสับสน ก็น่าจะทำให้คนพากันหันเข้าหาศาสนาที่ประกอบด้วยความเชื่อในอำนาจเหนือธรรมชาติและพิธีกรรมมากขึ้น^๔ เพื่อขอให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์เหล่านั้นช่วยคลอบคลำให้เกิดผลที่ปรารถนา จึงทำให้พุทธศาสนาแบบนี้มีอิทธิพลอยู่โดยทั่วไป จนบางครั้งมีหลักฐานที่ปรากฏให้เห็นได้ว่าพุทธศาสนาแบบที่เน้นบุญอุทิศวิทายาคมนี้มีอิทธิพลสูงมากและน่าเชื่อว่ามีอิทธิพลเหนือกว่าพุทธศาสนาแบบมนุษยนิยมมากกว่า^๕

๒. พุทธศาสนาแบบมนุษยนิยม เป็นพุทธศาสนาแบบ "ที่มนุษย์เป็นผู้กำหนดชะตากรรมของตนเอง มีกรรมและวิบากกรรมอยู่ ณ "โลกนี้" เป็นความคิดทางศาสนาที่ประกอบไปด้วยเหตุผลซึ่งมีรากฐานบนความจริงเชิงประสบการณ์มากขึ้น หรือมีลักษณะที่อาจเรียกว่าสัจนิยม (Realism) และเหตุผลนิยม (Rationalism)"^๖ กล่าวโดยสรุปก็คือมีลักษณะที่ให้ความสำคัญแก่พุทธธรรมที่เป็นแก่นแท้ของคำสอนในพุทธศาสนาแบบดั้งเดิมนั่นเอง

เมื่อแรกตั้งกรุงรัตนโกสินทร์ ได้เกิดมีปัญหาในเรื่องเสถียรภาพทางการเมืองหลายประการ เป็นต้นว่า ปัญหาการสร้างความชอบธรรมทางการเมืองแก่ระบบการเมืองที่ได้รับการ

^๑ ศรีศักร วัลลิโภดม, กฎหมายตราสามดวงกับความเชื่อของไทย (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, ๒๕๔๕), หน้า ๓๔.

^๒ สายชล สัตยานุรักษ์, พุทธศาสนากับแนวคิดทางการเมืองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๓๕๒) (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๔๖), หน้า ๔๔, ๕๑-๖๑.

^๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๕-๖๑, ๖๕-๖๙, ๑๐๙-๑๑๒.

^๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๖.

^๕ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

^๖ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๒.

สถาปนาขึ้นใหม่และแก่ผู้ปกครองกลุ่มใหม่ ปัญหาความสัมพันธ์ระหว่างศาสนจักรกับราชอาณาจักร และปัญหาในระบบไพร่ ชนชั้นนำในขณะนั้นได้เลือกที่จะสถาปนาความคิดหรืออุดมการณ์ทางการเมืองโดยได้สถาปนาพุทธศาสนาขึ้นเป็นอุดมการณ์ของรัฐ^๘ พร้อมกันนั้นก็ได้สร้างให้กรุงรัตนโกสินทร์เป็นศูนย์กลางของโลกพุทธศาสนา และแสดงออกให้เห็นที่ปรากฏว่าพระมหากษัตริย์แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่ดีตามคติพุทธศาสนา ให้เป็นที่ยอมรับทั้งในราชธานี ในหัวเมือง และในเมืองประเทศราช^๙

ความคิดทางพุทธศาสนาที่เลือกเน้นในรัชกาลที่ ๑ คือพุทธศาสนาแบบมุนษยนิยม
ทั้งนี้

เพราะศาสนานินดูที่มีอิทธิพลอยู่ในสังคมไทยมีลักษณะของพิธีกรรมมาก หลักการจัดระเบียบสังคมของศาสนานินดูก็ไม่สอดคล้องกับโครงสร้างชนชั้นในสังคมไทย ส่วนพุทธศาสนาแบบที่เน้นอิทธิฤทธิ์วิหยาคม ซึ่งมีพื้นฐานอยู่บนความเชื่อในอำนาจเหนือธรรมชาติ ก็ไม่มีแนวคิดในการจัดระเบียบสังคมที่เป็นระบบ

ปัญหาเกี่ยวกับผู้มีบุญหรือผู้วิเศษ ซึ่งมีการกระทำอันเป็นอันตรายต่อพระราชอำนาจ นับเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ชนชั้นนำเน้นพุทธศาสนาแบบมุนษยนิยม เพื่อลดอิทธิพลของพุทธศาสนาแบบที่เชื่อในอำนาจเหนือธรรมชาติลง^{๑๐}

ในระยะแรก พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงมีแนวพระราชดำริที่จะทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้รุ่งเรืองสืบไป^{๑๑} โดยได้ทรงประกอบพระราชกรณียกิจที่สำคัญ ได้แก่ การตั้งตำแหน่งพระราชอาคันตุกะ^{๑๒} ซึ่งมีปัญหามาตั้งแต่ครั้งสมเด็จพระเจ้าตากสินเป็นอาทิ การเป็นองค์อุปถัมภ์ในการสังคายนาพระไตรปิฎก^{๑๓} ซึ่งถือกันว่าเป็นหลักของพระพุทธศาสนาและ

^๘ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๙-๑๔๐.

^๙ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๔.

^{๑๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗๖.

^{๑๑} เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ข้า บุนนาค), พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ฉบับตัวเขียน นฤมล ธีรวัฒน์: ผู้ชำระต้นฉบับ; นิธิ เอียวศรีวงศ์: บรรณาธิการ (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์อมรินทร์วิชาการ, ๒๕๓๙), หน้า ๑๗.

^{๑๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗-๒๑.

^{๑๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๓-๑๒๐.

ยังทรงโปรดฯ ให้ราชบัณฑิตบอกหนังสือแก่พระสงฆ์สามเณร^{๑๑} เพื่อให้พระสงฆ์มีความรู้แตกฉาน และจะได้นำความรู้เหล่านั้นไปอบรมสั่งสอนประชาชนให้เป็นคนดีมีศีลธรรม ไม่สร้างความวุ่นวายเดือดร้อนให้กับรัฐ นอกจากนี้ยังทรงให้ตรากฎพระสงฆ์^{๑๒} ขึ้นจำนวน ๑๐ ข้อ เพื่อเป็นกฎหมายบังคับใช้ให้พระสงฆ์ประพฤติปฏิบัติในสิ่งที่ถูกต้องดีงาม ไม่ละเมิดพระวินัยที่บัญญัติไว้ในพระไตรปิฎก และไม่ฝ่าฝืนกฎหมายที่ฝ่ายบ้านเมืองได้ประกาศบังคับใช้ เป็นต้น

ในด้านถาวรวัตถุที่เนื่องในพระพุทธศาสนา ก็ได้โปรดฯ ให้มีการบูรณปฏิสังขรณ์วัดวาอารามเป็นจำนวนมาก^{๑๓}

ในด้านแนวความคิดความเชื่อที่เคยยึดถือกันมาตั้งแต่สมัยอยุธยา หรือก่อนหน้านั้น ความคิดใดที่ไม่เข้ากับหลักคำสอนในพุทธศาสนา หรือเป็นแนวคิดที่เจือด้วยไสยศาสตร์ก็จะได้รับการแก้ไขปรับปรุงเพื่อให้เข้ากับหลักในพุทธศาสนา อันเป็นอุดมคติที่ถูกเน้นย้ำในสมัยรัชกาลที่ ๑ เป็นต้นว่า เมื่อทรงโปรดฯ ให้เชิญรูปพระเทพบิดร ซึ่งเป็นพระรูปของสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (อู่ทอง) ลงมาจากอยุธยา ได้โปรดฯ ให้แปลงเป็นพระพุทธรูปเงินปิดทองเสีย^{๑๔} แต่เดิมเมื่อข้าราชการจะต้องไปถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาจะต้องไปถวายบังคมพระเทพบิดรก่อน จึงไปบูชาพระรัตนตรัย ก็โปรดฯ ให้เปลี่ยนแปลงเสียใหม่ โดยให้ไปนมัสการบูชาพระรัตนตรัย อันมีพระพุทธรูปนามฉัตรรัตนปฏิมากรเป็นประธานก่อน^{๑๕} ในระดับของคณาธรรมาสามัญ ได้ทรงออกพระราชกำหนดให้นับถือพระภุมิเจ้าที่เทพารักษ์อย่างพอควร และอย่าให้ยิ่งไปกว่าพระรัตนตรัย การเช่นสรวงบูชา^{๑๖} ห้ามอย่าให้พลีกำด้วยฆ่าสัตว์ต่าง ๆ" รูปสิ่งศักดิ์หลายนับถือโปรดฯ ให้นำไปทำลายเสีย เพราะเป็นรูปอันลามกที่ไม่มีเยี่ยงอย่างในพระไตรปิฎก อีกทั้งอาจนำมาซึ่งความเสื่อมเสียในพระเกียรติยศได้^{๑๗}

จะเห็นได้ว่ากิจกรรมต่าง ๆ มากมายที่ได้ปฏิบัติสืบทอดกันมา ได้ถูกทำให้อยู่ภายในกรอบแห่งพระพุทธศาสนาที่เน้นลักษณะมนุษยนิยม สัจนิยม และเหตุผลนิยม ทั้งนี้เป็นผลจากนโยบายในการสถาปนาหลักคำสอนของพุทธศาสนาขึ้นเป็นหลักการของสังคม^{๑๘} ในสมัยรัชกาลที่ ๑ ซึ่งจะเป็นการช่วยส่งเสริมสิทธิธรรมในการปกครองบ้านเมืองให้เป็นไปอย่างราบรื่น

^{๑๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๖.

^{๑๒} กรมศิลปากร, กฎหมายตราสามดวง (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๒๑), หน้า ๕๔๔-๕๖๙.

^{๑๓} เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ข้า บุนนาค), พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ฉบับตัวเขียน, หน้า ๙๖-๙๗, ๒๐๙-๒๑๔.

^{๑๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๖.

^{๑๕} กรมศิลปากร, กฎหมายตราสามดวง, หน้า ๗๖๗-๗๖๘.

^{๑๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๕๔-๗๕๖.

^{๑๗} สายชล สัตยานุรักษ์, พุทธศาสนากับแนวคิดทางการเมืองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๓๕๒), หน้า ๘๙-๙๐, ๑๓๙-๑๔๑, ๑๗๘-๑๗๙, ๑๙๓-๑๙๔, ๒๐๐.

๓.๑.๑ การสร้างความชอบธรรมทางการเมืองโดยการเชิญพระพุทธรูปมารวบรวมไว้ในพระนครอันศักดิ์สิทธิ์

อุดมการณ์ของรัฐในรัชกาลที่ ๑ ถือว่าพระมหากษัตริย์แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ทรงเป็นพระโพธิสัตว์ซึ่งเป็นธรรมิกราชาธิราช มีไชจักรพรรดิราช^{๒๐} ผู้ทรงทำหน้าที่ผู้นำสูงสุดในการรักษาพุทธศาสนา โดยทำนุบำรุงทั้งพระพุทธรูปและพระบรมธาตุ พระธรรมและพระสงฆ์^{๒๑} การยืนยันฐานะของพระองค์ให้เป็นที่ประจักษ์ชัด โดยการสร้างพระพุทธรูป และการรวบรวมรักษาพระพุทธรูปเป็นจำนวนมาก นับเป็นการแสดงให้เห็นถึงความเจริญรุ่งเรืองของพุทธศาสนาอย่างเป็นรูปธรรม

การเชิญพระพุทธรูปจำนวนมากลงมายังกรุงรัตนโกสินทร์ และการสร้างพระพุทธรูปขึ้นใหม่อีกจำนวนหนึ่ง นับเป็นการทำนุบำรุงพระพุทธรูป ซึ่งเป็นพระราชกรณียกิจสำคัญอย่างหนึ่งที่พระมหากษัตริย์ได้ทรงบำเพ็ญสืบต่อกันมาตั้งแต่ครั้งโบราณกาล เพราะพระพุทธรูปมีความสำคัญต่อความเชื่อและมีอิทธิพลต่อจิตใจของประชาชนเป็นอย่างมาก แต่ในช่วงก่อนหน้านี้อยู่เป็นระยะหลังสงคราม พระพุทธรูปจำนวนมากได้ถูกทำลายลงด้วยเหตุผลทางการเมือง ดังที่ได้กล่าวไว้แล้วในบทที่ ๒ และนอกจากนี้ยังมีพระพุทธรูปอีกจำนวนหนึ่ง ซึ่งถูกรื้อค้นทำลายโดยคนไทยและคนจีนอย่างขาดจิตสำนึก เพื่อต้องการค้นหาทรัพย์สมบัติที่บรรจุอยู่ในองค์พระ ทั้งนี้เป็นผลสืบเนื่องที่มาจากสงคราม มีผู้คนเป็นจำนวนมากที่ขาดแคลนปัจจัยในการเลี้ยงชีพ ดำรงชีวิตอยู่ด้วยความผืดเคือง เมื่อความหิวเบียดเบียน จึงทำให้ไม่มีทางเลือก จำเป็นต้องเข้าไปค้นหาทรัพย์ดินมีแก้วแหวนเงินทอง เป็นต้น^{๒๒} ทั้งนี้เพราะเขาเหล่านั้นทราบดีว่ามีประเพณีนิยมในการบรรจุสิ่งของมีค่าในฐานหรือองค์พระพุทธรูป ดังเช่นที่มองซิเออร์คอรได้มีจดหมายไปถึงมองซิเออร์มาธอน เมื่อ พ.ศ. ๒๓๑๒ กล่าวบรรยายถึงสภาพในขณะนั้นไว้ว่า

^{๒๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๐, ๑๖๒, ๑๖๔, ๒๐๐-๒๔๗.

^{๒๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓๐-๒๓๓.

^{๒๒} พงษาวดารกรุงศรีอยุธยา ภาษามคธ และ คำแปล พิมพ์ครั้งที่ ๒ พิมพ์โดยเสด็จพระราชกุศลในงานออกเมรุพระราชทานเพลิงศพ พระธรรมราชานุวัตร (กมล โกวิโธ ป.ธ.๖) อดีตผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม อดีตเจ้าคณะภาค ๓ ณ เมรุหลวงหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส กรุงเทพมหานคร วันอาทิตย์ที่ ๑๙ มกราคม พุทธศักราช ๒๕๔๖ (กรุงเทพฯ: บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๔๓-๔๔; สมเด็จพระวันรัตน์, สังคีตยวงศ์ พงษาวดาร เรื่องสังคายนาพระธรรมวินัย, แปลโดย พระยาปริยัติธรรมธาดา (แพ ตาลอักษรนิพนธ์) ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทาน ในงานพระราชทานเพลิงศพ สมเด็จพระพุฒาจารย์ (วน จิตฺตญาณมหาเถร) ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๓ กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๕๒๑ (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๑), หน้า ๔๑๐-๔๑๒.

ฝ่ายพวกจีนและพวกไทยเห็นว่าการหาเลี้ยงชีพเป็นการผิดเคืองจึงได้หันเข้าหาวัดโดยมาก เพราะพวกไทยด้วยความเชื่อถืออะไรของเขาย่าง ๑ ได้เอาเงินและทองบรรจุไว้ในองค์พระพุทธรูปเป็นอันมาก เงินทองเหล่านี้บรรจุไว้ในพระเศียรก็มี ในพระอุระก็มี ในพระบาทก็มี และตามพระเจดีย์ต่าง ๆ ได้บรรจุไว้มากกว่าที่แห่งอื่น ท่านคงจะคาดไม่ถึงว่าเป็นแนวว่าพวกไทยได้เอาเงินทองเที่ยวชุกซ่อนไว้เป็นจำนวนมากมายักเท่าไร... ในพระเจดีย์องค์เดียวเท่านั้นได้มีคนพบเงินถึง ๕ ไห และทอง ๓ ไห ผู้ใดที่ทำลายพระพุทธรูปลงแล้วไม่ได้เห็น้อยเปล่าจนคนเดียว... ทองคำเป็นสิ่งที่หาง่ายจนถึงกับหยิบกันเล่นเป็นกำๆ ราคาทองคำซื้อขายกันราคา ๘ กาวัด พระเจดีย์เป็นเหมือนเตาสำหรับหล่อพระพุทธรูปด้วยทองเหลืองและทองแดง ตามถนนหนทางเต็มไปด้วยถ่านและเศษทองแดง และตามทางเดินด้ายยิ่งกว่าปล่องไฟเสียอีก พระราชธานีของเมืองไทย ตลอดทั้งวัดวาอารามและบ้านของเราทั้งค่ายโปรตุเกส เหมือนกับเป็นสนามอันใหญ่ที่มีแต่คนขุดคุ้ยพรวนไปหมดทั้งนั้น^{๒๓}

นอกจากนี้มองซิเออร์คอร์ดอร์ ยังมีจดหมายไปถึงผู้อำนวยการ คณะการต่างประเทศ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๑๓ กล่าวถึงคนจีนเที่ยวทำลายพระพุทธรูป ดังนี้

...เวลานี้บรรดาพระเจดีย์และพระพุทธรูปได้ถูกทำลายลงหมดแล้วด้วยพวกจีนได้ทราบดีว่าทองเงินของรูปพรรณได้บรรจุไว้ที่แห่งใดบ้าง และพวกจีนก็ได้เลือกที่เลย ของมีที่ไหนก็ทำลายสิ่งนั้นลงโดยไม่ละเว้น เมื่อทำลายแห่งนี้ลงแล้ว พวกจีนก็หยุดพอหายใจให้หายเหนื่อยสักหน่อย ก็ไปทำลายสิ่งอื่นหาทรัพย์ต่อไปอีก^{๒๔}

เมื่อได้เสด็จขึ้นครองราชสมบัติ ทรงตั้งพระไทยทรงพระราชศรัทธาจะทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้บริบูรณ์ไปด้วยวิศมีแก้วทั้งสาม กล่าวคือพระพุทธรัตนพระธรรมรัตนพระสงฆรัตน

^{๒๓} ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๒๓ (พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๑๑), หน้า ๘๔-๘๖.

^{๒๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๕-๙๖.

ให้เป็นเนื้อหาบุญอันประเสริฐแก่สัพพัญญูทั้งหลาย”^{๒๕} ดังนั้นจึงปรากฏว่าได้ทรงให้มีการสังคายนาพระไตรปิฎกซึ่งถือกันว่าเป็นตัวแทนของพระธรรม โปรดฯ ให้แต่งตั้งพระราชอาณัติให้ราชบัณฑิตบอกหนังสือแก่พระสงฆ์สามเณร รวมทั้งการออกกฎหมายพระสงฆ์ ซึ่งถือได้ว่าเป็นการฟื้นฟูสถาบันสงฆ์ให้กลับคืนดีดังเดิม ในส่วนของพระพุทธรูปซึ่งนับถือกันว่าเป็นสิ่งแทนพระพุทธเจ้า ก็ทรงโปรดเกล้าฯ ให้มีการออกกฎหมายห้ามมิให้มีการทำลายพระพุทธรูปเหมือนแต่ก่อน^{๒๖} และด้วยสภาพสังคม เศรษฐกิจที่เพิ่งฟื้นตัวจากสงคราม อีกทั้งจะต้องทำการฟื้นฟูในด้านอื่น ๆ ไปพร้อมกันด้วย ดังนั้นแม้พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกจะทรงพยายามสร้างและทะนุบำรุงวัดวาอารามให้เหมือนเมื่อครั้งพระนครศรีอยุธยาดี แต่สำหรับพระพุทธรูปนั้นมิใคร่จะได้ทรงสร้างขึ้นใหม่ เพราะได้โปรดฯ ให้เชิญพระพุทธรูปสัมฤทธิ์ซึ่งชำรุดอยู่ที่หัวเมืองเหนือและภาคกลางของประเทศไทยเนื่องจากการรบพุ่งกับประเทศพม่า ลงมาประดิษฐานไว้ ณ กรุงเทพฯ^{๒๗} และทำการบูรณปฏิสังขรณ์พระพุทธรูปเหล่านั้นให้คืนดีดังเก่า อันเป็นการแสดงให้เห็นได้ว่าทรงมีความพยายามที่จะสร้างความยอมรับ ความศรัทธาต่อราชวงศ์ใหม่ในรูปของการยอมรับในพระบารมีและบุญญาธิการที่สามารถทำการรวบรวมพระพุทธรูปที่สำคัญมาไว้ในครอบครองได้^{๒๘} โดยการทำให้พระนครแห่งใหม่นี้เป็นศูนย์กลางอำนาจอันศักดิ์สิทธิ์ อันจะเป็นการช่วยสร้างและส่งเสริมสิทธิธรรมในองค์พระมหากษัตริย์แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ให้สูงเด่นยิ่งขึ้นกว่าพระมหากษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยา และกรุงธนบุรีนั่นเอง

พระพุทธรูปในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

พระพุทธรูปในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช สามารถแบ่งได้เป็น ๒ ประเภท คือ พระพุทธรูปที่ทรงสร้างขึ้น และพระพุทธรูปที่ทรงได้มา

๑. พระพุทธรูปที่ทรงสร้างขึ้น ซึ่งมีจำนวนไม่มากนัก มีดังนี้
  - ๑.๑ พระชัยหลังช้าง และพระชัยวัฒน์ประจำรัชกาล^{๒๙}

^{๒๕} กรมศิลปากร, กฎหมายตราสามดวง, หน้า ๕๖๘.

^{๒๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๒๒-๗๒๓.

^{๒๗} ม.จ.สุภัทรดิศ ดิศกุล, "พระพุทธรูปสำคัญสมัยรัตนโกสินทร์," วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร ฉบับพิเศษ กรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี ๔-๕ (ธันวาคม ๒๕๒๓ - ธันวาคม ๒๕๒๕): ๘๙.

^{๒๘} สันติ บัณฑิตพรหมชาติ, "ความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันพระมหากษัตริย์กับสถาบันสงฆ์ : ศึกษากรณีพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว," (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๘), หน้า ๕๑.

^{๒๙} ม.ร.ว.สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, พระพุทธรูปปฏิมาในพระบรมมหาราชวัง (กรุงเทพฯ: สำนักพระราชพิธีการ, ๒๕๓๕), หน้า ๓-๙, ๑๘-๒๕.

๑.๒ พระพุทธจุลจักร และพระพุทธจักรพรรดิ^{๑๐} พระพุทธรูปทรงเครื่อง ปางห้ามสมุทร หุ้มทองคำ ประดับอัญมณีอันมีค่า ทรงสร้างพระพุทธจุลจักรเพื่อทรงอุทิศพระราชกุศลถวายสมเด็จพระปฐมบรมมหาชนก พระราชบิดา และทรงสร้างพระพุทธจักรพรรดิเพื่อทรงบำเพ็ญพระราชกุศลในพระองค์

๑.๓ พระคันธารราษฎร์ปางขอฝน และพระคันธารราษฎร์จีน^{๑๑} สร้างขึ้นเพื่อเชิญเข้าในพระราชพิธีพืชมงคลและพระราชพิธีพืชมงคล เพื่อให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล อันจะยังความอุดมสมบูรณ์ให้เกิดขึ้นในบ้านเมือง เพราะประชาชนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพที่เกี่ยวกับการเกษตรซึ่งจะต้องอาศัยน้ำเป็นปัจจัยสำคัญ

๑.๔ พระประธานประจำพระอุโบสถ วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ ฝีมือพระยาเทวารังสรรค์ ช่างวังหน้า^{๑๒}

๑.๕ พระป่าเลไลยก์^{๑๓} สูง ๘ ศอก ๕ นิ้ว ณ วัดพระเชตุพน ประดิษฐานในพระวิหารทิศเหนือมุขหน้า

๒. พระพุทธรูปที่ทรงได้มา มีดังนี้

๒.๑ พระพุทธรูปหามณีรัตนปฏิมากรและพระบางทรงได้มาจากเมืองเวียงจันทน์^{๑๔}

๒.๒ พระพุทธรูปบนพระมาลาเบี่ยง เป็นพระพุทธรูปทองคำจำนวน ๒๑ องค์ ประดับรายล้อมรอบพระมาลาเบี่ยง^{๑๕}

๒.๓ พระแก้ววังหน้า^{๑๖}

^{๑๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙-๑๑, ๒๖-๓๑.

^{๑๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑-๑๓, ๓๒-๓๗.

^{๑๒} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ประวัติวัดมหาธาตุ ภาคต้น พิมพ์ครั้งที่ ๒ อนุสรณ์ในงานบำเพ็ญบุญอายุสมมงคลครบ ๘๐ ปี พระสุเมธาธิบดี (บุญเลิศ ทตตสุทธิ) ๑๖ สิงหาคม ๒๕๔๑ (กรุงเทพฯ: วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์, ๒๕๔๑), หน้า ๗.

^{๑๓} เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ข้า บุนนาค), พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ฉบับตัวเขียน, หน้า ๒๑๑.

^{๑๔} พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๒ พิมพ์ครั้งที่ ๑๐ (กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๔๘), หน้า ๒๒๒; จดหมายเหตุความทรงจำ ของ กรมหลวงนรินทรเทวี พิมพ์พร้อมกับฉบับเพิ่มเติม (พ.ศ. ๒๓๑๐-๒๓๔๑) และ พระราชวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (เฉพาะตอน พ.ศ. ๒๓๑๐-๒๓๖๓) พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ นางสาวเรียม วิเศษกุล ณ เมรุวัดธาตุทอง พระโขนง วันที่ ๓๑ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๐๙ (พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๕๐๙), หน้า ๘-๑๐.

^{๑๕} ม.ร.ว.สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, พระพุทธปฏิมาในพระบรมมหาราชวัง, หน้า ๑๔, ๓๘-๔๐.

^{๑๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕, ๔๙-๕๐.

๒.๔ พระพุทธรูปขนาดกลาง และขนาดย่อม ปางต่าง ๆ เชื่อกันว่าทรงเชิญมาจาก วัดพระศรีสรรเพชญ์ ภายในพระราชวังหลวง พระนครศรีอยุธยา พระพุทธรูปเหล่านี้ประดิษฐาน ภายในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม^{๓๗}

๒.๕ พระศรีศากยมุนี^{๓๘} ทรงเชิญลงมาจากวัดมหาธาตุ สุโขทัย

๒.๖ พระพุทธสิหิงค์^{๓๙} สมเด็จพระบวรราชเจ้า กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท ทรงเชิญลงมาจากเมืองเชียงใหม่ เมื่อปี พ.ศ. ๒๓๓๘ โปรดฯ ให้เชิญไปประดิษฐานในพระที่นั่งพุทไธสวรรย์ ภายในพระราชวังบวรสถานมงคล

๒.๗ พระพุทธรูปสัมฤทธิ์ ที่ชำรุด เชิญลงมาจากพิษณุโลก สวรรคโลก สุโขทัย ลพบุรี และอยุธยา จำนวน ๑,๒๔๔ องค์^{๔๐}

จะเห็นได้ว่าพระพุทธรูปที่ทรงสร้างขึ้นนั้นมีจำนวนไม่มากนัก เข้าใจว่าทรงสร้างขึ้น เฉพาะที่จำเป็นเท่านั้น ดังเช่น พระชัยหลังช้างและพระชัยวัฒน์ประจำรัชกาล ทรงสร้างขึ้นในราชการสงครามเป็นประการสำคัญ พระพุทธรูปทรงเครื่องฉลองพระองค์ ทรงสร้างตามชัตติยราชประเพณีที่สืบทอดกันมาแต่โบราณ พระคันธารราษฎร์ทั้ง ๒ องค์ก็ได้สร้างขึ้นไว้สำหรับพระราชพิธี พิรุณศาสตร์หรือพิธีขอฝน ซึ่งมีความสำคัญจำเป็นมากสำหรับสังคมโบราณที่จะต้องพึ่งพาอาศัย ปัจจัยทางธรรมชาติเป็นสำคัญ

แต่ในส่วนของพระพุทธรูปที่ทรงได้มา จะเห็นความแตกต่างได้อย่างชัดเจน ว่าพระพุทธรูปประเภทหลังนี้มีส่วนสำคัญในการส่งเสริมอุดมการณ์ของรัฐที่เน้นพุทธศาสนา โดยการทำให้กรุงรัตนโกสินทร์เป็นศูนย์กลางของโลกพุทธศาสนา มีการรวบรวมพระพุทธรูปสำคัญต่าง ๆ มารวมกันไว้ในที่เดียวกัน โดยพระพุทธรูปส่วนหนึ่งเป็นพระพุทธรูปที่มีประวัติความเป็นมาซึ่งอิงกับ

^{๓๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕-๑๗, ๕๑-๖๒, ๖๕-๗๗.

^{๓๘} เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ข้า บุนนาค), พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ฉบับตัวเขียน, หน้า ๒๐๑; จดหมายเหตุความทรงจำ ของ กรมหลวง นรินทรเทวี พิมพ์พร้อมกับฉบับเพิ่มเติม (พ.ศ. ๒๓๑๐-๒๓๔๑) และ พระราชวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (เฉพาะตอน พ.ศ. ๒๓๑๐-๒๓๖๓), หน้า ๒๖.

^{๓๙} เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ข้า บุนนาค), พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ฉบับตัวเขียน, หน้า ๑๕๕.

^{๔๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑๐; มีหลักฐานบางแห่งที่ระบุว่า ในครั้งนั้นได้เชิญพระพุทธรูปลงมาทั้งสิ้น ๑,๒๔๕ องค์. ดู หอสมุดวชิรญาณ, หมุดหมายเหตุการณ์ ๑ จ.ศ. ๑๑๕๖ เลขที่ ๙/ก ชื่อกระแสพระบรมราชโองการเรื่องให้เชิญพระพุทธรูปจากสุโขทัยมาประดิษฐานไว้ ณ กรุงเทพฯ. อ้างถึงใน สายชล สัตยานุรักษ์, พุทธศาสนากับแนวคิดทางการเมืองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๓๕๒), หน้า ๒๓๒.

ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา หรืออาจกล่าวได้ว่าเป็นพระพุทธรูปที่มีตำนานความศักดิ์สิทธิ์มาก่อน เช่น พระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากรที่มีตำนานกล่าวว่าเป็นสร้างขึ้นในอินเดียโดยพระนาคเสน หรือพระพุทธรูปศิลาซึ่งกล่าวว่าเป็นสร้างขึ้นที่ลังกาเป็นต้น ซึ่งพระพุทธรูปเหล่านี้เป็นพระพุทธรูปที่ได้เคยประดิษฐานตามเมืองต่าง ๆ มาแล้ว ซึ่งถือได้ว่าเป็นสัญลักษณ์แทนอำนาจทางการเมือง ที่ทรงมีเหนือเมืองต่าง ๆ ที่เคยได้ครอบครองพระพุทธรูปเหล่านี้ แม้ว่าต่อมาจะได้พระราชทานพระบางคืนไปยังเวียงจันทน์ เมื่อครั้งเจ้านันทเสนจะกลับไปครองเวียงจันทน์^{๕๑} แต่นั่นก็เป็นนโยบายทางการเมือง^{๕๒} ที่ทรงผ่อนปรนให้เป็นพิเศษ โดยได้ทรงหวังให้เจ้านันทเสนมีความจงรักภักดีต่อพระองค์ในฐานะประเทศราชของกรุงรัตนโกสินทร์

นอกจากนี้ยังมีพระพุทธรูปขนาดใหญ่ ขนาดกลาง และขนาดย่อมจำนวนมากที่โปรดฯ ให้รวบรวมมาจากหัวเมืองฝ่ายเหนือ การที่โปรดฯ ให้เชิญพระพุทธรูปซึ่งเน้นแหล่งที่มาจากหัวเมืองเหนือนั้นน่าจะสืบเนื่องมาจากเหตุผล ๒ ประการ^{๕๓} คือ

๑. ในหัวเมืองเหนือ ซึ่งพระพุทธศาสนาได้รับความกระทบกระเทือนอย่างรุนแรงจากภัยสงคราม^{๕๔} มีพระพุทธรูปเป็นจำนวนมากที่ชำรุดเสียหาย ขาดการบำรุงรักษา จึงเป็นแหล่งที่จะรวบรวมพระพุทธรูปได้เป็นจำนวนมากกว่าที่แห่งอื่น

๒. หัวเมืองเหนือเป็นแหล่งที่เคยมีความเจริญรุ่งเรืองทางพุทธศาสนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่เมืองสุโขทัยและอยุธยา ซึ่งเคยเป็นราชธานีเก่าของประเทศมาก่อน

^{๕๑} เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ข้า บุนนาค), พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ฉบับตัวเขียน, หน้า ๓๑.

^{๕๒} สันติ บัณฑิตพรหมชาติ, "ความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันพระมหากษัตริย์กับสถาบันสงฆ์ : ศึกษากรณีพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว," หน้า ๕๒; ในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔ กล่าวถึงสาเหตุที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกพระราชทานพระบางคืนให้แก่เจ้านันทเสนว่า "พระแก้วกับพระบางมีปีศาจที่รักษาพระพุทธรูปไม่ชอบกัน ถ้าอยู่ด้วยกันเมืองใดก็ไม่มี ความสบายที่เมืองนั้น" ดูใน เจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี (ข้า บุนนาค), พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔ พิมพ์ครั้งที่ ๖ คณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จัดพิมพ์เป็นที่ระลึกในโอกาสที่วันพระบรมราชสมภพครบ ๒๐๐ ปี วันที่ ๑๔ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๔๗ (กรุงเทพฯ: บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๔๗), หน้า ๒๔๔-๒๔๕.

^{๕๓} กิตยวดี ชาญประโคน, "การศึกษาพระพุทธรูปประจำพระระเบียงชั้นในรอบพระอุโบสถวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ราชวรมหาวิหาร," (สารนิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๗), หน้า ๔๐-๔๔.

^{๕๔} สายชล สัตยานุรักษ์, พุทธศาสนากับแนวคิดทางการเมืองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๓๕๒), หน้า ๖๔.

นอกจากนี้ สายชล สัตยานุรักษ์ ได้กล่าวไว้อย่างน่าสนใจว่า การที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงให้ความสำคัญกับวัดพระเชตุพนมากเป็นพิเศษ โปรดฯ ให้บูรณปฏิสังขรณ์ทั่วทั้งพระอาราม สิ้นพระราชทรัพย์เป็นอันมาก รวมทั้งการชะลอพระศรีสรรเพชญ์มาบรรจุไว้ในพระมหาเจดีย์ กับทั้งการเชิญพระพุทธรูปสัมฤทธิ์จากเมืองเหนือมาประดิษฐานไว้ ณ วัดแห่งนี้ เป็นจำนวนมากนั้น ก็เพื่อเป็นการสร้างความสัมพันธ์ที่ดีกับพระพิมลธรรม (ต่อมาได้เป็นสมเด็จพระวันรัตน์) ซึ่งทั้งหมดนี้ก็เพื่อคานอิทธิพลของสมเด็จพระบวรราชเจ้า กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทที่ทรงสร้างวัดพระศรีสรรเพชญ์ (ปัจจุบันคือวัดมหาธาตุ) และยังเป็นทีประทับของสมเด็จพระสังฆราช (ศุข) โดยที่ทรงตระหนักดีว่ากรมพระราชวังบวรฯ ทรงมีพระบารมีอันสูงยิ่งในสายตาของ “ชนชั้นนำทางโลกและพระสงฆ์ชั้นผู้ใหญ่” ดังนั้นจึงทรงพิสูจน์พระบารมีที่เหนือกว่าของพระองค์ให้เป็นทีประจักษ์ หรืออาจกล่าวสรุปได้ว่า ด้วยเหตุที่กรมพระราชวังบวรฯ ทรงมีพระบารมีอันสูงยิ่งนี้เอง จึง “ทำให้ทรงให้ความสำคัญแก่การทำนุบำรุงพุทธศาสนาและการสถาปนาความคิดทางการเมืองจากหลักการของพุทธศาสนา เพื่อเสริมสร้างพระบารมีของพระองค์ในฐานะพระมหากษัตริย์ที่ติดตามคติพุทธศาสนาให้เด่นชัดยิ่งขึ้น”^{๕๕}

พระพุทธรูปที่เชิญลงมาจำนวนมากเหล่านี้ บางส่วนได้เชิญไปประดิษฐานภายในวัดพระศรีรัตนศาสดารามในพระบรมมหาราชวัง ส่วนที่เหลือโดยมากนำไปประดิษฐานรักษาไว้ยังวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม นอกจากนี้ยังได้พระราชทานให้พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการนำพระพุทธรูปที่เหลือจากนั้นไปบูรณปฏิสังขรณ์ และเชิญไว้เป็นพระประธานยังพระอารามต่าง ๆ อีกด้วย^{๕๖}

การรวมพระพุทธรูปประจำราชธานี ๓ อาณาจักรไว้ในกรุงเทพฯ

เป็นที่น่าสังเกตว่า ในบรรดาพระพุทธรูปที่โปรดฯ ให้เชิญมากรุงเทพฯ เป็นจำนวนมาก นั้น มีพระพุทธรูปหามณีรัตนปฏิมากรที่ทรงเชิญมาแต่เมืองเวียงจันทน์ ตั้งแต่ครั้งรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสิน ซากของพระศรีสรรเพชญ์ที่เชิญมาจากวัดพระศรีสรรเพชญ์ภายในบริเวณพระราชวังหลวง อยุธยา และพระโตหรือพระศรีศากยมุนี เชิญมาจากวัดมหาธาตุ สุโขทัย พระพุทธรูปทั้ง ๓ องค์นี้มีความสำคัญมากเป็นพิเศษยิ่งกว่าพระพุทธรูปใด ๆ เพราะเป็นพระพุทธรูปสำคัญประจำราชธานีของ ๓ อาณาจักร คือ รัตนโกสินทร์ อยุธยา และสุโขทัยตามลำดับ

^{๕๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๙-๑๖๒.

^{๕๖} เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ข้า บุนนาค), พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ฉบับตัวเขียน, หน้า ๒๑๑.

ดังนั้นจึงไม่น่าแปลกใจที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกจะทรงโปรดฯ ให้ อัญเชิญมาเสวยตั้งแต่ในรัชกาลของพระองค์ เนื่องจากพระพุทธรูปประจำราชธานีเป็นพระพุทธรูป สำคัญที่ประดิษฐานในบริเวณพระราชวังอันเป็นที่ประทับของพระมหากษัตริย์ ซึ่งเป็นประธานใน พระราชพิธีสำคัญ มีพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา เป็นต้น นับว่าเป็นสัญลักษณ์สำคัญทาง การเมืองที่แสดงถึงอำนาจในการปกครองของแต่ละอาณาจักร ดังนั้นการเชิญพระพุทธรูปประจำ ราชธานีมารวมไว้ด้วยกันในกรุงรัตนโกสินทร์ จึงเท่ากับเป็นการรวบรวมความศักดิ์สิทธิ์ให้เกิดขึ้นใน ราชอาณาจักรของพระองค์ แสดงถึงสิทธิธรรมและอำนาจทางการปกครองที่ถูกรวมเข้ามาไว้ในที่ เดียวกัน และยังแสดงถึงบุญญาบารมีที่ทรงสามารถนำพระพุทธรูปสำคัญประจำเมืองมาประดิษ- ฐานยังกรุงรัตนโกสินทร์ได้

ในลำดับแรกเมื่อได้ทรงสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์แล้ว ได้ทรงยกพระพุทธรูปนามณีรัตน ปฎิมากรไว้ในฐานะพระพุทธรูปประจำราชธานี ประดิษฐาน ณ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดา- ราม ในพระบรมมหาราชวัง และได้พระราชทานนามพระนครให้ตรงกับนามของพระพุทธรูปนามณี- รัตนปฏิมากรว่า “กรุงเทพมหานครวรรัตนโกสินทร มหินทรายุธยา มหาดิลกภพนพรัตน์ ราช- ธานีบุรีรมย์อุดมราชนิเวศน์มหาสถาน อมรพิมาน อเวตตพรสถิตย์สกละทตติยวิคณุกรรมประสิทธิ์”^{๔๙} โปรดฯ ให้มีการแปลคัมภีร์รัตนพิมพวงศ์จากภาษาบาลีเป็นภาษาไทย ซึ่งทำให้ความสำคัญของ พระพุทธรูปองค์นี้ในฐานะที่เคยเป็นศูนย์กลางของความเคารพสักการะในพระนครต่าง ๆ เป็นที่เข้า ใจกว้างขวางขึ้น^{๕๐} ในพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาที่มีกำหนดขึ้นปีละ ๒ ครั้งคือ เดือน ๕ ขึ้น ๓ ค่ำ(ราวเดือนเมษายน) และเดือน ๑๐ แรม ๑๓ ค่ำ(ราวเดือนกันยายน) ก็โปรดฯ ให้ข้าทูลละออง อูลีพระบาทไปกราบนมัสการบูชาพระพุทธรูปนามณีรัตนปฏิมากรก่อน^{๕๑} ซึ่งเข้าใจว่าระยะเวลา ดังกล่าวตรงกับช่วงที่มีพระราชพิธีเปลี่ยนเครื่องทรงพระพุทธรูปนามณีรัตนปฏิมากร ซึ่งขณะนั้นมี เฉพาะเครื่องทรงฤดูร้อนและฤดูฝน ดังที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงกล่าวไว้ว่า “เมื่อรัชกาลที่ ๑ ฤดูแล้งทรงเครื่องต้น ฤดูฝน (เข้าวัสสา) ทรงจีวร เป็นเช่นนั้นมาจน รัชกาลที่ ๓ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงประดิษฐ์ตาข่ายเป็นผ้าคลุม (เห็นจะหมายว่า สังฆาฏี) คลุมในฤดูหนาวจึงเปลี่ยนเครื่องทรงเป็น ๓ ฤดูมาแต่นั้น”^{๕๒}

^{๔๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๒.

^{๕๐} สายชล สัตยานุรักษ์, พุทธศาสนากับแนวคิดทางการเมืองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ- พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๓๕๒), หน้า ๒๓๑.

^{๕๑} กรมศิลปากร, กฎหมายตราสามดวง, หน้า ๗๖๗-๗๖๘.

^{๕๒} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, สาส์นสมเด็จพระ เล่ม ๒๐ (พระนคร: องค์การค้ำของคุรุสภา, ๒๕๐๕), หน้า ๑๓๘.

การที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงให้ความสำคัญแก่พระพุทธรูปหามณีรัตนปฏิมากรมากถึงเพียงนี้ก็เพราะ^{๕๐}

๑. พระพุทธรูปหามณีรัตนปฏิมากรเคยประดิษฐานอยู่เฉพาะเมืองที่กษัตริย์เป็นเอกราช เมื่อใดก็ตามที่เมืองนั้นเสื่อมโทรมลง หรือตกเป็นเมืองประเทศราช พระพุทธรูปหามณีรัตนปฏิมากร ก็จะได้รับการอัญเชิญไปยังเมืองใหม่ที่มีฐานะสำคัญกว่า ทั้งนี้ยกเว้นในสมัยพระเจ้าสามฝั่งแกน แห่งนครเชียงใหม่ที่ทรงยอมให้เชิญพระพุทธรูปหามณีรัตนปฏิมากรไปประดิษฐานยังเมืองลำปาง^{๕๑} ดังนั้นการได้พระพุทธรูปหามณีรัตนปฏิมากรมาไว้ในกรุงรัตนโกสินทร์จึงเป็นสัญลักษณ์ว่า กรุงรัตนโกสินทร์เป็นศูนย์กลางที่สำคัญที่สุดในเวลานั้น

๒. ตามคติปัญญาอันตรายาน พระบรมธาตุคือสิ่งสุดท้ายที่จะอันตรายานไป ตามตำนาน กล่าวว่าการที่พระพุทธรูปหามณีรัตนปฏิมากรมีพระบรมธาตุสถิตอยู่ ๗ องค์^{๕๒} ดังนั้นจึงมีความสำคัญ ที่ช่วยให้เกิดความเชื่อมั่นว่าพุทธศาสนายังไม่อันตรายานไป

๓. พระพุทธรูปหามณีรัตนปฏิมากร เป็นสัญลักษณ์ที่สำคัญที่สุดประการหนึ่งที่ช่วย ยืนยันความเป็นธรรมิกราชาธิราชของพระองค์ เพราะไม่เพียงแต่เป็นพระพุทธรูปสำคัญในตำนาน หรือประวัติศาสตร์สากลของพุทธศาสนาเท่านั้น แต่ยังคงเป็นพระพุทธรูปสำคัญของล้านนาและ ล้านช้างด้วย การที่ได้ทำนุบำรุงพระพุทธรูปหามณีรัตนปฏิมากรจึงเป็นการยืนยันด้วยว่าทรงเป็น ธรรมิกราชาธิราชพระองค์หนึ่งในประวัติศาสตร์สากลของพุทธศาสนา และทรงมีพระราชอำนาจ เหนือล้านนาและล้านช้างอย่างแท้จริง

ในปี พ.ศ. ๒๓๓๗ โปรดฯ ให้เชิญซากพระศรีสรรเพชญ์มาจากวัดพระศรีสรรเพชญ์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา โดยทรงมีพระราชดำริที่จะหลอมสัมฤทธิ์จากซากพระศรีสรรเพชญ์ แล้ว หล่อขึ้นเป็นพระพุทธรูปใหม่ แต่พระราชาคณะอันมีสมเด็จพระสังฆราชเป็นประธาน ได้ถวายพระ- พรว่า "ที่จะเอาทองอันเป็นพระพุทธรูปอยู่แล้ว กลับหลอมหล่อใหม่เห็นไม่สมควร"^{๕๓} เข้าใจว่าที่พระ- ราชาคณะได้ถวายพระพรเช่นนั้น ก็สมควรแก่เหตุผลในสถานการณ์ทางสังคม เศรษฐกิจ และการ-

^{๕๐} สายชล สัตยานุรักษ์, "พระแก้วมรกต : จากล้านนาสู่ล้านช้างถึงกรุงธนบุรี-กรุงเทพฯ," ศิลปวัฒนธรรม ๒๕ (มิถุนายน ๒๕๔๗) : ๑๖๖-๑๖๘.

^{๕๑} พระพรหมราชปัญญา, รัตนทิพวงศ์, แปลโดย พระยาปริยัติธรรมธาดา (แพ ตาละลักษมณ์) พิมพ์ครั้งที่ ๓ พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ นางสุภาพ ตาละลักษมณ์ ณ ฌาปนสถานกองทัพบก วัด โสมนัสวิหาร วันที่ ๑๔ กันยายน พุทธศักราช ๒๕๑๒ (พระนคร: บริษัท สหภาพการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๑๒), หน้า ๔๐-๕๓.

^{๕๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕-๒๖.

^{๕๓} เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ข้า บุนนาค), พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ พิมพ์ครั้งที่ ๕ (กรุงเทพฯ: องค์การค้ำของคุรุสภา, ๒๕๒๖), หน้า ๑๖๐.

เมืองที่เพิ่งฟื้นตัวทั้งทางด้านวัตถุและจิตใจของประชาชน ดังนั้นจึงไม่ต้องการที่จะเห็นพระศรีสรรเพชญ์ถูกหลอมในไฟอีกครั้ง อันจะเป็นการตอกย้ำภาพที่พระศรีสรรเพชญ์เคยถูกพม่าเผาไฟเผาเพื่อลอกเอาทองคำจากองค์พระ ซึ่งเท่ากับเป็นการรื้อฟื้นภาพประวัติศาสตร์อันแสนเจ็บปวด ให้มาปรากฏใหม่ในภาพของคนในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์อีก ดังนั้นพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงเห็นชอบกับเหตุผลดังกล่าวข้างต้นนั้นด้วย จึงได้โปรดฯ ให้สร้างพระมหาเจดีย์สูง ๘๒ ศอก เพื่อบรรจุซากพระศรีสรรเพชญ์ และได้พระราชทานนามพระมหาเจดีย์ว่า “พระมหาเจดีย์ศรีสรรเพชญ์ดาญาณ”^{๕๕} ซึ่งยังคงประดิษฐานอยู่ในวัดพระเชตุพนจนกระทั่งถึงปัจจุบันนี้

ปี พ.ศ. ๒๓๕๑ ก่อนที่จะเสด็จสวรรคตเพียง ๑ ปี ทรงมีพระราชศรัทธาให้เชิญพระพุทธรูปองค์ใหญ่ ซึ่งเป็นพระประธานในพระวิหารหลวงวัดมหาธาตุ ลงมาจากเมืองสุโขทัย^{๕๖} เข้าใจว่าเป็นพระพุทธรูปองค์สุดท้ายที่โปรดฯ ให้เชิญลงมาจากหัวเมืองเหนือในรัชกาลของพระองค์ โดยโปรดฯ ให้ประดิษฐานไว้ ณ พระวิหารหลวง วัดสุทัศนเทพวราราม ซึ่งต่อมาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานนามว่า พระศรีศากยมุนี

แม้ว่าเดิมทีพระศรีศากยมุนีจะมีชื่อพระพุทธรูปสำคัญประจำราชธานีสุโขทัย เจกเช่นพระศรีสรรเพชญ์แห่งพระนครศรีอยุธยา และพระพุทธรูปมหาณีนรัตนปฏิมากรแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เพราะพระพุทธรูปประจำราชธานีสุโขทัยองค์จริงนั้น คือพระพุทธรูปทองซึ่งได้สูญหายไปตั้งแต่ช่วงปลายสมัยสุโขทัยดังที่ได้กล่าวมาแล้ว แต่เข้าใจว่าในสมัยต่อมาพระศรีศากยมุนีซึ่งเป็นพระพุทธรูปสำคัญยิ่งของสุโขทัยองค์หนึ่ง ซึ่งประดิษฐานอยู่ในวัดมหาธาตุ ภายในพระราชวัง เช่นเดียวกับพระพุทธรูปทอง ก็เป็นที่ยอมรับและถูกยกฐานะให้เป็นพระพุทธรูปประจำราชธานีสุโขทัย แทนที่พระพุทธรูปทองที่หายไป

เมื่อพระศรีศากยมุนีมีฐานะเป็นพระพุทธรูปประจำราชธานีสุโขทัย พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกจึงทรงเล็งเห็นถึงความจำเป็นที่ต้องเชิญลงมากรุงเทพฯ แม้ว่าพระราชคณະจะได้ถวายพระพรว่า “ถ้าอารามไดยังมีพระพุทธรูปอยู่ควรจะนิมนต์ลงมาปฏิสังขรณ์ได้ ให้อาราธนาลงมาปฏิสังขรณ์โดยควร ถ้าพระพุทธรูปใหญ่โตนักมิควรจะอาราธนาลงมาได้ ให้เอาทรัพย์นั้นไปจำหน่ายเป็นสัมภาระ ชื่อไม้ชื่อจากซึ่งจะเป็นร่มพระพุทธรูปพอสมควรที่จะทำได้”^{๕๗} พระศรีศากยมุนีนับเป็นพระพุทธรูปที่หล่อด้วยสัมฤทธิ์องค์ใหญ่ที่สุดองค์หนึ่ง จึงไม่ควรที่จะเชิญลงมาดังที่พระราชคณະได้ถวายพระพรไว้ดังกล่าวข้างต้น และจะเห็นได้ว่าเมื่อเชิญลงมานั้น ด้วย

^{๕๕} เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ขำ บุนนาค), พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ฉบับตัวเขียน, หน้า ๒๑๐.

^{๕๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐๑.

^{๕๗} พระราชปจจาในชั้นกรุงรัตนโกสินทร์ ตั้งแต่รัชกาลที่ ๑ – รัชกาลที่ ๕ เล่ม ๑ (พระนคร: องค์การค้ำของคุรุสภา, ๒๕๑๓), หน้า ๕๑-๕๒.

ขนาดขององค์พระที่ใหญ่โตมาก ไม่อาจเข้าทางประตูเมืองได้ จนถึงกับต้องรื้อประตูจึงเชิญเข้ามาได้^{๕๘} แต่ด้วยพระราชศรัทธาอันแรงกล้า ที่จะทรงสถาปนาพระอารามให้ใหญ่โตอย่างวัดพนัญเชิง^{๕๙} ประกอบกับความสำคัญของพระศรีศากยมุนี จึงทำให้ทรงเชิญลงมาได้เป็นผลสำเร็จดังพระราชประสงค์ แม้ว่าเวลาจะล่วงเลยมาถึงช่วงปลายรัชสมัยก็ตาม นอกจากนี้ยังมีข้อความที่ระบุถึงความเลื่อมใสศรัทธาและความแน่วแน่ในพระราชหฤทัย เมื่อเชิญพระศรีศากยมุนีมายังกรุงเทพฯว่า

พระโองการตรัสให้แต่งเครื่องนมัสการพระทุกหน้าวัง หน้าบ้าน
ร้านตลาดตลอดจนถึงที่ประชวรอยู่แล้ว แต่ทรงพระอุตสาหะเพิ่มพระบารมี
หวังที่หน่วงโพธิญาณจะโปรดสัตว์ ทำนุบำรุงพระศาสนา เสด็จพระราช-
ดำเนินตามกระบวนแห่พระ หาทรงฉลองพระบาทไม่จนถึงพลับพลา
เสด็จขึ้นเขพลาด เจ้าฟ้ากรมขุนกษัตริย์รับทรงพระองค์ไว้^{๖๐}

การเชิญพระศรีศากยมุนีมาประดิษฐาน ณ พระวิหารหลวง วัดสุทัศนเทพวรารามนั้น ทรงโปรดฯ ให้มีการบูรณปฏิสังขรณ์องค์พระพุทธรูปให้บริบูรณ์งดงาม โดยโปรดฯ ให้มีพระราชพิธีหล่อแก้พระศรีศากยมุนีขึ้น^{๖๑} โดยส่วนแห่งพระราชกุศลอันเกิดแต่การหล่อแก้องค์พระให้มีลักษณะที่ถูกต้องตาม“พระบาทและพระอัครกถานัน” ทรงมีพระราชประสงค์ให้ประโยชน์นั้นเกิดแต่อาณาประชาราษฎร์ของพระองค์ ตลอดจนขอให้เทพเทวดาทั้งหลาย“จงช่วยคุ้มครองป้องกันศัตรูภัยพิบัติวันตรายทั้งปวงอย่าให้มาวุ่นวายน แก่พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร พระพุทธเจ้าอยู่หัวแลพระบรมราชบุตรพระราชนัดดาประยูรวงษานวงศ์ แลเสนามนตรีกษัตริราชบริพาล”^{๖๒} และแม้ว่าพระอารามที่จะทรงสร้างเพื่อประดิษฐานพระศรีศากยมุนีจะยังไม่แล้วเสร็จ แต่เมื่อได้ทอดพระเนตรพระศรีศากยมุนีถูกยกขึ้นประดิษฐานบนฐานชุกชีเป็นที่เรียบร้อยแล้ว และเมื่อเสด็จ

^{๕๘} เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ข้า บุนนาค), พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ฉบับตัวเขียน, หน้า ๒๐๑.

^{๕๙} จดหมายเหตุความทรงจำ ของ กรมหลวงนรินทรเทวี พิมพ์พร้อมกับฉบับเพิ่มเติม (พ.ศ. ๒๓๑๐-๒๓๔๑) และ พระราชวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (เฉพาะตอน พ.ศ. ๒๓๑๐-๒๓๖๓), หน้า ๒๖.

^{๖๐} เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

^{๖๑} ประชุมหมายเหตุรับสั่ง ภาคที่ ๒ สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ (กรุงเทพฯ: คณะกรรมการพิจารณาและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี, ๒๕๒๕), หน้า ๙๗-๙๐.

^{๖๒} พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์, ประกาศการพระราชพิธี เล่ม ๑ (พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๐๘), หน้า ๓๑๒.

พระราชดำเนิกลับ ทรงออกพระโอษฐ์ว่า “เพียงได้ยกพระขึ้นถึงที่สิ้นธุระเท่านั้นแล้ว”^{๖๓} จากพระราชดำรัสข้างต้นอาจแสดงให้เห็นได้ว่าพระราชภารกิจในด้านพระศาสนา โดยเฉพาะที่เกี่ยวข้องเกี่ยวกับพระพุทธรูปนั้น ได้ทรงกระทำอย่างบริบูรณ์สมดังพระราชหฤทัยแล้ว

การเชิญพระพุทธรูปประจำราชธานีของ ๓ อาณาจักร มาเสียดังแต่ในรัชกาลของพระองค์ คือเมื่อเริ่มสร้างกรุงรัตนโกสินทร์ได้เชิญพระพุทธรูปหามณเฑียรปฏิมากรจากกรุงธนบุรีมาประดิษฐานในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ช่วงกลางรัชสมัยประมาณ พ.ศ. ๒๓๓๗ ได้โปรดฯ ให้เชิญซากพระศรีสรรเพชญ์มาบรรจุในพระมหาเจดีย์ที่วัดพระเชตุพน และช่วงปลายรัชสมัยได้เชิญพระศรีศากยมุนีมาประดิษฐานไว้ยังวัดสุทัศน์ อาจสามารถเป็นตัวแทนที่ดีซึ่งทำให้ทราบถึงแนวพระราชดำริของรัชกาลที่ ๑ ที่เป็นไปเพื่อสนับสนุนอุดมการณ์ของรัฐและกิจกรรมทางการเมืองโดยเน้นไปที่พระพุทธศาสนา เพื่อให้เกิดผลที่พึงประสงค์ในการปกครองบ้านเมืองให้เป็นไปอย่างราบรื่นสงบสุข อีกทั้งยังเป็นการช่วยเยียวยาฟื้นฟูสภาพจิตใจของประชาชน ให้กลับมามีความหวังอีกครั้ง ภายหลังจากการผ่านช่วงระยะเวลาแห่งสงคราม ซึ่งได้ทำลายจิตใจของชาวกรุงศรีอยุธยาอย่างที่ไม่สามารถจะฟื้นฟูขึ้นได้ ให้กลับมารวมกันใหม่อีกครั้งในแผ่นดินกรุงรัตนโกสินทร์แห่งนี้

๓.๑.๒ ภาพสะท้อนของสภาวะบ้านเมือง : กรณีการพอกปูนทับพระพุทธรูปสัมฤทธิ์ในพระระเบียงวัดพระเชตุพน

ในสมัยรัชกาลที่ ๑ ได้มีการเชิญพระพุทธรูปสัมฤทธิ์ซึ่งล้วนแต่ชำรุดปรักหักพังจำนวน ๑,๒๔๔ องค์ ลงมาจากเมืองเหนือ มีเมืองพิษณุโลก เมืองสวรรคโลก เมืองสุโขทัย เมืองลพบุรี และอยุธยา พระพุทธรูปเหล่านั้นได้ถูกเชิญมาบูรณปฏิสังขรณ์ แล้วนำไปประดิษฐานเป็นพระประธานตามพระอารามสำคัญ แต่โดยมากแล้วได้มีการนำไปประดิษฐานไว้ในพระระเบียงวัดพระเชตุพน และที่สำคัญคือ ได้มีการพอกองค์พระด้วยปูนแล้วบั้นให้เป็นพระพุทธรูปแบบศิลปะรัตนโกสินทร์ให้มีลักษณะเหมือนกันและขนาดไล่เลี่ยกัน^{๖๔} สิ่งที่ปรากฏขึ้นนับเป็นปรากฏการณ์สำคัญที่เป็น

^{๖๓} จดหมายเหตุความทรงจำ ของ กรมหลวงนรินทรเทวี พิมพ์พร้อมฉบับเพิ่มเติม (พ.ศ. ๒๓๑๐-๒๓๔๑) และ พระราชวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (เฉพาะตอน พ.ศ. ๒๓๑๐-๒๓๖๓), หน้า ๒๖.

^{๖๔} กิติยวดี ชาญประโคน, “การศึกษาพระพุทธรูปประจำพระระเบียงชั้นในรอบพระอุโบสถวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ราชวรมหาวิหาร,” หน้า ๒, ๓๑-๓๒, ๔๗; ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, “พระพุทธรูปโบราณในวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม,” ใน วัดพระเชตุพนฯ ครบสองร้อยปี (๒๓๑๒-๒๕๓๒), จัดพิมพ์ในงานวัดพระเชตุพนครบสองร้อยปี (๒๓๑๒-๒๕๓๒) วันอดีตเจ้าอาวาสวัดพระเชตุพน และดิถีคล้ายวันสิ้นพระชนม์ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (ปุ่น ปุณฺณสิริ) สมเด็จพระสังฆราช ๗ ธันวาคม ๒๕๓๒ (กรุงเทพฯ: บัณฑิตการพิมพ์, ๒๕๓๒), หน้า ๕๓-๕๖.

เสมือนภาพสะท้อนของสถานการณ์บ้านเมืองในขณะนั้นว่าเป็นอย่างไร

การเชิญพระพุทธรูปสัมฤทธิ์ที่ชำรุดลงมาจากเมืองเหนือนั้น คงได้มีพระราชดำริแรกเริ่มขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๓๓๒ เมื่อได้ "เสด็จทอดพระเนตรเห็นวัดโพธารามเก่า ชำรุดปรักหักพังเป็นอันมาก ทรงพระราชสัทธาปฏิสังขรณ์ จะสร้างให้บริบูรณ์งามขึ้นกว่าเก่า"^{๖๕} ในระหว่างนั้นนอกจากจะได้มีการปรับพื้นที่สำหรับการก่อสร้างให้งดงามใหญ่โตแล้ว คงจะได้มีพระราชดำริที่จะเชิญพระพุทธรูปสัมฤทธิ์จำนวนมากตามหัวเมืองเหนือต่างๆ นำมารวบรวมรักษาไว้ให้อยู่ภายในวัดพระเชตุพนนี้ให้ได้มากที่สุด เพราะอีก ๔ ปีต่อมาคือ พ.ศ. ๒๓๓๖ จึงได้เริ่มการบูรณปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนอย่างแท้จริง และสิ่งที่สำคัญซึ่งเกี่ยวเนื่องกับพระพุทธรูปที่ได้เชิญมา คือโปรดฯ ให้ "ทำพระเบี่ยงล้อมสองชั้น"^{๖๖} กล่าวคือเป็นพระระเบี่ยงที่ล้อมอยู่โดยรอบพระอุโบสถถึงสองชั้น^{๖๗} พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงกล่าวถึงพระระเบี่ยงแห่งนี้ไว้ว่า "เป็นการช่างอย่างดีซึ่งข้าพเจ้าพอใจเป็นอันมาก ได้ชมอยู่เป็นนิจ ไม่มีแห่งใดเหมือนเลย"^{๖๘} นอกจากนี้แล้ว สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ก็ทรงชื่นชมฝีมือการออกแบบพระระเบี่ยงแห่งนี้ไว้ดังนี้

พระระเบี่ยง ดูประหนึ่งว่าเป็นฝีมือในรัชกาลที่ ๓ แต่เข้าใจว่าทำซ่อมแปลงตามทำนองเดิม ซึ่งทำไว้แต่รัชกาลที่ ๑ ซึ่งเป็นความคิดอย่าง

^{๖๕} เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ข้า บุนนาค), พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ฉบับตัวเขียน, หน้า ๒๐๙; และดูใน ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน พิมพ์ครั้งที่ ๖ คณะสงฆ์วัดพระเชตุพนจัดพิมพ์เป็นที่ระลึก สมโภชนิรยุบฏและฉลองอายุวัฒนมงคล ๔๕ ปี พระธรรมบัญญัติ (ถาวร ตีสถานุกโร ป.ธ.๔) เจ้าอาวาสวัดพระเชตุพน ๒๖-๒๗ พฤษภาคม ๒๕๔๔ (กรุงเทพฯ: บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๔๔), หน้า ๕๑.

^{๖๖} เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ข้า บุนนาค), พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ฉบับตัวเขียน, หน้า ๒๐๙; และดูใน ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน, หน้า ๕๑.

^{๖๗} พระระเบี่ยงชั้น ๒ ชั้น ขึ้นในสูงกว่าชั้นนอก ความพิเศษของพระระเบี่ยงออกแบบให้พระระเบี่ยงชั้นนอกไม่อ้อมชั้นพระระเบี่ยงชั้นในไปโดยรอบอย่างปกติ ปลายพระระเบี่ยงแต่ละด้านวกกลับไปชนพระระเบี่ยงชั้นในทุกด้าน เป็นเหตุให้เกิดมุมพระระเบี่ยงมากขึ้น ทุกมุมพระระเบี่ยงทำเป็นจัตุรมุข ในพระระเบี่ยงประดิษฐานพระพุทธรูปประทับนั่ง ๘๗๒ พระองค์. ดูใน วัชรวิ วัชรสินธุ์, วัดพระเชตุพน : มัชฌิมประเทศอันวิเศษในชมพูทวีป (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๔๔), หน้า ๑๗, ๕๗ และ ๖๐.

^{๖๘} พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "พระราชวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (เฉพาะตอน พ.ศ. ๒๓๑๐-๒๓๖๓)," ใน จดหมายเหตุความทรงจำ ของ กรมหลวงนรินทรเทวี พิมพ์พร้อมทั้งฉบับเพิ่มเติม (พ.ศ. ๒๓๑๐-๒๓๘๑) และ พระราชวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (เฉพาะตอน พ.ศ. ๒๓๑๐-๒๓๖๓), หน้า ๒๖๐.

วิเศษ เหตุว่าคิดวางท่าทางดี มีพระระเบียงใหญ่อยู่ชั้นในมีพระระเบียงเล็ก
ซ้อนชั้นนอก แต่ไม่วงอ้อมไปรอบ เลี้ยวย่อเข้าหาพระระเบียงใหญ่เสียที่ใกล้
มุม เมื่อดูภายนอก ทำให้เห็นมุมพระระเบียงชั้นนอกชั้นใน ผสมกันหลั่นลด
เป็นไม้สิบสอง ไม่จิตตา แต่เมื่อดูภายในเป็นวงสี่เหลี่ยมเข้ากับพระอุโบสถ
ไม่มีที่ไหนได้ทำเหมือนดังนี้ เป็นความคิดอันดีสมควรจะสรรเสริญยิ่งนัก^{๖๔}

พระระเบียงวัดพระเชตุพนได้รับการออกแบบให้มีทั้งความงดงาม และความแปลก
ประหลาด ทั้งนี้เป็นเพราะว่าไม่เคยปรากฏรูปแบบของสถาปัตยกรรมแบบนี้มาก่อน^{๖๕} กล่าวคือใน
วัฒนธรรมยุคก่อนหน้านี้นั้น พบแต่เพียงรูปแบบของพระระเบียงคดชั้นเดียวที่ล้อมรอบอาคารประธาน
เท่านั้น ไม่เคยปรากฏพระระเบียงล้อมรอบถึงสองชั้นอย่างวัดพระเชตุพน แม้ว่าเหตุผลอันเป็นแรง
บันดาลใจในงานออกแบบดังกล่าว อาจได้รับอิทธิพลสำคัญจากคติโลกศาสตร์ในไตรภูมิโลกวินิ-
ชยกถา^{๖๖} ก็ตาม แต่กระนั้นก็มีอาจปฏิเสธได้ว่า การสร้างพระระเบียงซ้อนกันถึง ๒ ชั้น จะต้อง
คำนึงถึงประโยชน์ในการใช้สอยอาคารเหล่านั้นด้วย คือสร้างขึ้นสำหรับประดิษฐานพระพุทธรูป^{๖๗}
สัมฤทธิ์โบราณเหล่านั้นไว้ นั่นเอง โดยทรงมีพระราชประสงค์สำคัญที่จะรวบรวมรักษาพระพุทธรูปไว้
ให้มากที่สุด^{๖๘}

ดังนั้นการออกแบบพระระเบียงที่วัดแห่งนี้จึงคำนึงถึงวัตถุประสงค์สำคัญ คือการมีเนื้อ
ที่ให้สามารถประดิษฐานพระพุทธรูปได้เป็นจำนวนมาก การสร้างพระระเบียงซ้อน ๒ ชั้น ย่อมเป็น
การเพิ่มพื้นที่ในการประดิษฐานพระพุทธรูปได้เป็นจำนวนมากกว่าที่จะสร้างโดยทำพระระเบียงชั้น
เดียวดังที่เคยสร้างกันมา อีกทั้งพระระเบียงซ้อน ๒ ชั้นยังประกอบด้วยความงดงามแปลกตา และ
ปรากฏด้วยว่ามีสร้างเฉพาะที่วัดพระเชตุพนเพียงวัดเดียวเท่านั้น

เมื่อเชิญพระพุทธรูปลงมาจากเมืองเหนือแล้ว ก็ได้โปรดฯ ให้คัดเลือกพระพุทธรูปที่จะ
ประดิษฐานในวัดพระเชตุพน ดังนี้ “แล้วจัดพระพุทธรูปไว้ ในพระระเบียงชั้นในชั้นนอก แลพระวิหาร

^{๖๔} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, สาส์นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ

^{๖๕} วชิร วชิรสินธุ์, วัดพระเชตุพน : มัชฌิมประเทศอันวิเศษในชมพูทวีป, หน้า ๕-๖, ๑๐๙.

^{๖๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๙-๑๑๒.

^{๖๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๗.

^{๖๘} เสมอชัย พูลสุวรรณ, สัญลักษณ์ในงานจิตรกรรมไทยระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๙ ถึง ๒๔
(กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๙), หน้า ๑๖๙.

คตเป็นพระพุทธรูปมาแต่หัวเมือง ชำรุดปฏิสังขรณ์ขึ้นใหม่หกร้อยแปดสิบเก้าพระองค์ พระพุทธรูป ทำด้วยอิฐปูน สำหรับพระอารามชำรุดอยู่ร้อยแปดสิบสามพระองค์ รวมเข้ากันเป็นพระพุทธรูปและ พระอรหันต์แปดร้อยเจดสิบสองพระองค์ ลงรักปิดทองสำเร็จ เหลื่อนั้นข้าทูลองธุลีพระบาทสัปรุศ ขายหญิง รับไปปูนไว้ในพระอารามอื่น”^{๑๕} กล่าวคือ ประดิษฐานในพระระเบียงชั้นใน ๑๕๐ องค์ พระระเบียงชั้นนอก ๒๔๕ องค์ พระระเบียงรอบพระมหาเจดีย์ ๔ รัชกาล ๑๔๕ องค์ และพระ- วิหารคด ๒๕๑ องค์^{๑๖} พระพุทธรูปเหล่านี้ได้โปรดฯ ให้พอกปูนปิดทับไว้ แล้วปั้นให้เป็นพระพุทธรูป แบบรัตนโกสินทร์ ดังปรากฏข้อความในพงศาวดารว่า ทรง“ให้ช่างหล่อต่อพระสอพระเศียรพระหัด พระบาท แปลงพระภักตรพระองค์ให้งามแล้ว”^{๑๗} สำหรับสาเหตุของการพอกปูนพระพุทธรูปเหล่านี้ ได้มีผู้เสนอไว้หลายสาเหตุ ซึ่งพอจะประมวลได้ ดังนี้

๑. เพื่อให้พระพุทธรูปมีขนาดเท่ากัน ดูเป็นระเบียบ^{๑๘} เนื่องจากพระพุทธรูปมีขนาดไม่ เท่ากันและเป็นรูปแบบศิลปะที่แตกต่างกัน ดังนั้นจึงพอกปูนแล้วปั้นให้เป็นพระพุทธรูปในแบบ เดียวกันเพื่อจะทำให้เกิดความมีระเบียบสวยงาม และเหมาะแก่การจัดวาง

๒. เนื่องจากสภาพขององค์พระที่อาจมีความชำรุดเสียหายมาก ไม่สามารถซ่อม- แรมได้เหมือนของเดิม วิธีที่ง่ายสิ้นเปลืองน้อยที่สุดและมีความแข็งแรง คือใช้ปูนพอกทับองค์เดิมไว้ เพื่อให้เป็นเหมือนแกนอยู่ข้างใน^{๑๙}

๓. เป็นการแสดงถึงพระบารมีของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ในด้าน ศาสนาและศิลปะ^{๒๐}

^{๑๕} เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ข้า บุนนาค), พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ฉบับตัวเขียน, หน้า ๒๑๑.

^{๑๖} ธีรชัย พูลท้วม, “พระพุทธรูปสมัยต่าง ๆ” ใน วัดพระเชตุพนฯ ครบสองร้อยปี (๒๓๓๒- ๒๕๓๒), หน้า ๕๗-๑๔๘.

^{๑๗} เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ข้า บุนนาค), พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ฉบับตัวเขียน, หน้า ๒๑๐.

^{๑๘} ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, “พระพุทธรูปโบราณในวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม,” ใน วัดพระ- เชตุพนฯ ครบสองร้อยปี (๒๓๓๒-๒๕๓๒), หน้า ๕๓; น. ณ ปากน้ำ, ถาม-ตอบ ศิลปะไทย (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สารคดี, ๒๕๔๐), หน้า ๑๙๘; จุลทัศน์ พยาฆรานนท์, “ศิลปกรรมในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธ ยอดฟ้าจุฬาโลก,” ใน นิราศทำดินแดง หลวงยุทธบริตราษฎ์ ศิลปกรรมในสมัยรัชกาลที่ ๑, พิมพ์เป็น อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมหลวงวงศ์ สุวงศ์วิวัฒน์ ต.จ. ณ สุสานหลวง วัดเทพศิรินทราวาส วัน จันทร์ที่ ๓๐ กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๕๒๒ (กรุงเทพฯ: บัณฑิตการพิมพ์, ๒๕๒๒), หน้า ๒๔๒-๒๔๔.

^{๑๙} กิตติยวดี ชาญประโคน, “การศึกษาพระพุทธรูปประจำพระระเบียงชั้นในรอบพระอุโบสถวัด พระเชตุพนวิมลมังคลาราม ราชวรมหาวิหาร,” หน้า ๙.

^{๒๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๒, ๔๘.

ก็ประเพณีที่เก็บรักษาอัฐินั้น ตั้งแต่โบราณมาจนตลอดสมัยกรุงธนบุรี ที่จะเก็บอัฐิรักษาไว้ในบ้าน หามิธรรมเนียมไม่ แม้จนพระบรมอัฐิของพระเจ้าแผ่นดินก็เอาไปบรรจุไว้ในพระเจดีย์ที่วัด มามีการเก็บพระอัฐิไว้ในวังเป็นครั้งแรก เมื่อรัชกาลที่ ๑ เป็นต้นแต่พระอัฐิสมเด็จพระปฐมบรมมหาชนก ด้วยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงพระราชปรารภว่า พระนครที่ตั้งขึ้นยังไม่มั่นคง ยังไม่ถึงเวลาสมควรจะสร้างพระเจดีย์บรรจุพระอัฐิ ตรัสว่าถ้าบ้านแตกเมืองเสียจะได้พาไปด้วยได้^{๕๓}

พระมติดังกล่าวข้างต้นสอดคล้องกับแนวคิดที่ปรากฏในกฎหมายตราสามดวง ซึ่งระบุถึงการเปลี่ยนประเพณีการเก็บอัฐิจากที่วัดมาไว้ที่บ้านแทน แต่ในกฎหมายตราสามดวงให้เหตุผลถึงการเปลี่ยนแปลงในครั้งนี้น่า การเก็บอัฐิไว้ที่วัดนั้น “กะทำให้เป็นที่รังเกียจเกลียดกลัวแก่พระสงฆ์ สามเณรแลสัปปุสย์ทวยกทั้งปวง” ดังนั้น “ถ้ารักใคร่จะเอาไว้เป็นที่ไหว้สการะบูชา ก็จงเอาไว้ในที่ที่เรือนแห่งตน นี้สิหาไว้ในบ้านในเรือนแห่งตนไม่ เอาไปทิ้งไว้ไม่เอื้อเพื่อนำภา จะคิดทำบุญให้ทานก็หาไม่ แต่จะรู้ว่าเปนของ ๆ ใครก็ไม่รู้”^{๕๔}

นอกจากนี้ การพิจารณาถึงการพอกปูนทับพระพุทธรูปในพระระเบียงวัดพระเชตุพน อาจพิจารณาจากแนวคิด เมื่อครั้งพระราชอาคันตุกะได้ถวายพระพรต่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกว่า เดิมชากพระศรีสรรเพชญ์เป็นพระพุทธรูปอยู่แล้ว จึง “ไม่สมควร” ที่จะนำเข้าไปหลอมในไฟอีก พระพุทธรูปสัมฤทธิ์ที่เชิญลงมา ล้วนเป็นพระพุทธรูปที่ชำรุดบ้างไม่มากก็น้อย แต่ถึงอย่างไรก็ตาม ก็ยังคงเป็นพระพุทธรูปที่อาจบูรณปฏิสังขรณ์ให้คืนดีดังเดิมได้ โดยไม่จำเป็นต้องใช้ปูนพอกทับ เมื่อไม่มีเหตุจำเป็นก็ “ไม่สมควร” ที่จะนำรูปของพระพุทธรูปเหล่านั้นมาหุ้มปูนทับลงไปอีก ดังนั้นเหตุผลเพียงประการเดียว ที่ทำให้พระพุทธรูปถูกพอกปูนทับ จึงน่าจะมาจากการซ่อนอำพรางศัตรูนั่นเอง ทั้งนี้อาจทรงได้รับความคิดนี้มาจากพระพุทธรูปนามนิรันตนิรมิตปฏิมากร ซึ่งครั้งหนึ่งก็ได้เคยถูกพอกปูนแล้วนำไปซ่อนไว้ในพระเจดีย์แห่งหนึ่งของเมืองเชียงรายได้^{๕๕} แม้จนพระพุทธรูปที่มีค่าและมีความสำคัญยิ่ง ดังเช่น พระพุทธรูปทองคำ วัดไตรมิตร ก็ได้เคยถูกพอกปูนเพื่ออำพรางศัตรูมาแล้ว และเป็นที่น่าสังเกตด้วยว่า การพอกปูนพระพุทธรูปสำคัญนั้น ล้วนมีปัจจัยทางการเมืองมาเกี่ยวข้องด้วยทั้งสิ้น

^{๕๓} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, เรื่องโบราณคดี จากลายพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ กับของศาสตราจารย์ หลวงบริบาลบุรีภัณฑ์ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร (พระนคร: ศิลปบรรณาการ, ๒๕๐๓), หน้า ๖๐.

^{๕๔} กรมศิลปากร, กฎหมายตราสามดวง, หน้า ๗๗๔.

^{๕๕} พระพรหมราชปัญญา, รัตนทิพวงศ์, หน้า ๔๐-๔๑.

ความคิดที่จะทรงพอกปูนพระพุทธรูปนี้ เข้าใจว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกคงได้ทรงปรึกษาหารือกับพระพิมลธรรม วัดพระเชตุพนด้วย เพราะปรากฏว่าพระพิมลธรรมเป็นที่เลื่อมใสศรัทธาเป็นอย่างมาก ได้เคยถวายพระพรพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และสมเด็จพระบวรราชเจ้า กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทว่า ไม่สมควรสร้างสะพานข้ามคลองรอบกรุงที่ได้ปากคลองมหานาค เพราะไม่เคยมีธรรมเนียมมาก่อน แม้เกิดสงครามขึ้น ข้าศึกก็จะข้ามมาถึงซานพระนครได้โดยง่าย และยังเป็นทีที่กีดขวางในการแห่กระบวนเรือรอบพระนครอีกด้วย ซึ่งทั้งสองพระองค์ก็ทรงเห็นชอบด้วย จึงโปรดฯ ให้จัดการสร้างสะพานดังกล่าวเสีย^{๖๖} ดังนั้น การพอกปูนพระพุทธรูปสำคัญจำนวนมากในวัดที่พระพิมลธรรมจำพรรษาอยู่ ท่านจึงน่าจะมีส่วนเกี่ยวข้องกับอย่างไม่มากนักน้อย ในการถวายความเห็นหรือเป็นที่ปรึกษาในเรื่องนี้แก่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

อาจกล่าวโดยสรุปได้ว่า เมื่อสถานการณ์บ้านเมืองที่เกิดขึ้นระหว่างไทยกับพม่ายังไม่เกิดความมั่นคง พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกจึงทรงโปรดฯ ให้สร้างพระระเบียงซ้อนกัน ๒ ชั้น เพื่อให้สามารถเก็บรวบรวม รักษาพระพุทธรูปให้ได้เป็นจำนวนมากที่สุด ซึ่งได้คัดเลือกแต่พระพุทธรูปที่มีพุทธลักษณะงดงามและมีขนาดที่ใกล้เคียงกัน^{๖๗} ส่วนที่เหลือจากการคัดเลือกก็นำไปประดิษฐานไว้ในพระวิหารคด วัดพระเชตุพนนั่นเอง และได้พระราชทานให้พระบรมวงศานุวงศ์ตลอดจนข้าทูลละอองธุลีพระบาทรับไปบูรณปฏิสังขรณ์ แล้วนำไปประดิษฐานตามพระอารามต่าง ๆ เช่น พระพุทธรูปในพระระเบียงวัดสระเกศ^{๖๘} เป็นต้น

เพราะเหตุที่วัดพระเชตุพนเป็นแหล่งรวบรวมพระพุทธรูปสัมฤทธิ์ที่สำคัญ จากเมืองเหนือไว้เป็นจำนวนมากที่สุด จึงมีความจำเป็นที่จะต้องพอกปูนเพื่อรักษาพระพุทธรูปสัมฤทธิ์อันมีค่าเหล่านี้ไว้ มิให้พม่าข้าศึกที่อาจบุกเข้าถึงพระนครได้รู้เห็นว่าข้างในเป็นพระพุทธรูปสัมฤทธิ์ เพื่อป้องกันภัยอันตรายที่อาจเกิดขึ้น เจกเช่นครั้งที่พม่าได้ทำลายพระพุทธรูปเป็นจำนวนมากเมื่อคราวเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ ๒ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๑๐ และแม้ว่าการพอกปูนพระพุทธรูปจะกระทำโดยการรับรู้ของคนหมู่มาก ซึ่งอาจรวมถึงพม่าด้วย แต่ปูนที่พอกไว้ก็สามารถป้องกันได้ระดับหนึ่งไม่มากนัก ซึ่งดีกว่าไม่ได้ทำอะไรเลย หากเกิดเหตุการณ์ที่ไม่คาดฝันขึ้น นอกจากนี้ยังเป็นการป้องกันภัยที่เกิดขึ้นจากเหล่ามิชชันนารีซึ่งมักจะนำพระพุทธรูปไปหลอมเพื่อนำโลหะที่ได้ไปขาย หรือทำลายพระพุทธรูปเพื่อค้นหาทรัพย์สินสมบัติในองค์พระ

^{๖๖} เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ข้า บุนนาค), พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ฉบับตัวเขียน, หน้า ๕๐.

^{๖๗} จุลทัศน์ พยาธรานนท์, "ศิลปกรรมในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก," ใน นิราศท่าดินแดง หลวงยุทธบริตราชบุรุษ ศิลปกรรมในสมัยรัชกาลที่ ๑, หน้า ๒๓๙.

^{๖๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑๗-๒๑๘.

เมื่อเหตุการณ์ผ่านพ้นไปด้วยความเรียบร้อย เข้าใจว่าในสมัยต่อมา คงเป็นที่ทราบกัน โดยทั่วไปว่า พระพุทธรูปที่วัดพระเชตุพนได้ถูกปูนพอกทับไว้ตั้งแต่รัชกาลที่ ๑ แต่คงไม่มีผู้ใดกล้า กะเทาะปูนออก เพราะน่าจะเชื่อถือกันว่าปูนที่พอกไว้ได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของพระพุทธรูปไปแล้ว การกะเทาะปูนซึ่งมีเค้าโครงเป็นพระพุทธรูปอยู่ อาจถือได้ว่าเป็นการกระทำที่ผิด จึงปรากฏว่าได้ อยู่เช่นนั้นเรื่อยมาจนปูนได้เริ่มกะเทาะออกเอง เนื่องจากเนื้อปูนหมดสภาพ ในรัชกาลปัจจุบัน ช่วง ก่อน พ.ศ. ๒๔๙๙^{๘๘}

การที่พระพุทธรูปจำนวนมากได้ถูกพอกปูนไว้ ช่างได้ทำให้พระพุทธรูปมีขนาดเท่ากัน พระพักตร์เป็นรูปแบบศิลปะรัตนโกสินทร์เหมือนกันหมด จึงทำให้เกิดความเป็นระเบียบงดงามใน การจัดวาง นอกจากนี้ยังอาจนับได้ว่าเป็นการสร้างเสริมพระบารมีขององค์พระมหากษัตริย์ในด้าน ศาสนาและศิลปะให้เป็นที่ปรากฏแก่สายตาของประชาชนทั่วราชอาณาจักร ซึ่งนับเป็นผลพลอยได้ ที่เกิดขึ้นจากเดิมที่มีวัตถุประสงค์หลักเพียงเพื่อป้องกันภัยจากศัตรูเท่านั้น

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (พ.ศ. ๒๓๕๒-๒๓๖๗)

๓.๒ พระพุทธรูปในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงสร้างพระพุทธรูปจำนวนไม่มากนักคือได้ ทรงสร้างพระชัยวัฒน์ประจำรัชกาล ราว พ.ศ. ๒๓๖๗^{๘๙} นอกจากนี้ยังได้ทรงแสดงพระอัจฉริยภาพ ทางด้านประติมากรรม โดยได้ทรงปั้นหุ่นพระพักตร์พระพุทธรูป ๒ องค์ด้วยฝีพระหัตถ์ คือ พระ- พุทธธรรมมิศรราชโลกธาตุดิลก พระประธานในพระอุโบสถวัดอรุณราชวราราม ปางมารวิชัย หน้า ตักกว้าง ๓ ศอกคืบ^{๙๐} และพระพุทธรูปจำรัส พระประธานในพระอุโบสถวัดราชสิทธิาราม เป็น

^{๘๘} ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, "พระพุทธรูปโบราณในวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม," ใน วัดพระ- เชตุพนฯ ครบสองร้อยปี (๒๓๓๒-๒๕๓๒), หน้า ๕๓-๕๖; จุลทัศน์ พายฆรานนท์, "ศิลปกรรมในรัชสมัยพระ- บาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก," ใน นิราศทำดินแดง หลวงยุทธบัตรราชบุรี ศิลปกรรมในสมัย รัชกาลที่ ๑, หน้า ๒๔๐.

^{๘๙} ม.ร.ว.สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, พระพุทธปฏิมาในพระบรมมหาราชวัง, หน้า ๗๙.

^{๙๐} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, พระราชพงศาวดารกรุงรัตน- โกสินทร์ รัชกาลที่ ๒ พิมพ์ครั้งที่ ๙ (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๔๖), หน้า ๑๕๕; กรมศิลปากร, ประวัติวัด อรุณราชวราราม จัดพิมพ์ในการเสด็จพระราชดำเนินทรงยกพระมณฑปมณฑปญายอดพระปรางค์วัดอรุณราชวราราม ในงานฉลองวันพระบรมราชสมภพครบ ๒๐๐ ปี ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เมื่อวันที่ ๒๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๑๑ (พระนคร: คณะกรรมการพิจารณาแผนการบูรณะพระปรางค์วัดอรุณราชวราราม, ๒๕๑๑), หน้า ๑๔, ๗๐-๗๑.

พระพุทธรูปปูนปั้นลงรักปิดทอง ปางมารวิชัย หน้าตักกว้าง ๕ ศอก ๒ นิ้ว สูงจุดพระรัศมี ๖ ศอก ๑ คืบ กล่าวกันว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงปั้นพระเศียร ส่วนพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปั้นองค์พระ^{๓๖} และมีหลักฐานบางชิ้นที่ระบุว่า ทรงโปรดฯ ให้มีการหล่อแก่พระศรีศากยมุนี ดังปรากฏข้อความในพระราชพงศาวดารของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ความว่า “องค์พระพุทธรูปนั้นได้ทอดพระเนตรเห็นว่า พระเศียรย่อมน่าจะไปว่าพระองค์ไม่สมกัน จึงให้ช่างถอดออกหล่อพอกพระเศียรพระกัณฑ์ให้ใหญ่ขึ้น แลนิ้วพระหัตถ์ของเดิมสั้น ๆ ยาว ๆ อยู่ ก็โปรดให้ต่อนิ้วพระหัตถ์ให้เสมอกันเหมือนอย่างพระพุทธรูปทุกวันนี้”^{๓๗}

ในพ.ศ. ๒๓๖๓ เกิดไข้หวัดตกโรคระบาด ทำให้ประชาชนล้มตายเป็นจำนวนมาก จึงทรงโปรดฯ ให้ประกอบพระราชพิธีอาพาธพินาศขึ้น มีการเชิญพระพุทธรูมหามณีรัตนปฏิมากรและพระบรมธาตุออกแห่รอบกรุงทั้งทางบกทางเรือ^{๓๘} ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความเชื่อในอำนาจศักดิ์สิทธิ์ของพระพุทธรูปสำคัญและพระบรมธาตุ ว่ามีพุทธคุณในการขับไล่โรคระบาดให้ออกไปจากบ้านเมืองได้

สำหรับพระพุทธรูปที่ทรงได้มาในช่วงรัชสมัย มีเพียงองค์เดียว คือ พระพุทธบุษยรัตนจักรพรรดิพิมลมณีมัย^{๓๙} เป็นพระพุทธรูปแก้วผลึกสีขาว ได้มาจากนครจำปาศักดิ์ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๕๕ พระแก้วองค์นี้ เป็นพระสำคัญของนครจำปาศักดิ์ หากแต่ก่อนหน้านั้น “พวกเมืองนครจำปาศักดิ์พากันซ่อนเร้นปิดบังเสีย”^{๔๐} จนเมื่อถึงรัชกาลที่ ๒ ข้าหลวงได้ไปพบเห็นพระพุทธรูปองค์นี้เข้าจึงเห็นว่า “พระแก้วผลึกนี้เป็นของวิเศษ ไม่ควรจะเอาไว้ที่เมืองนครจำปาศักดิ์”^{๔๑} จึงได้เชิญลงมาทูลเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติยศ ปัจจุบันพระพุท-

^{๓๖} ราชบัณฑิตยสถาน, วัดราชสิทธิารามราชวรวิหาร จัดพิมพ์เป็นที่ระลึกงานถวายผ้าพระกฐินพระราชทาน พุทธศักราช ๒๕๔๕ (กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๕), หน้า ๑๑.

^{๓๗} เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ข้า บุนนาค), พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ฉบับตัวเขียน นฤมล ธีร์วัฒน์: ผู้ชำระต้นฉบับ; นิธิ เอียวศรีวงศ์: บรรณาธิการ (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์อมรินทร์, ๒๕๔๘), หน้า ๑๐๘.

^{๓๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๖; สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒, หน้า ๑๕๓-๑๕๔.

^{๓๙} เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ข้า บุนนาค), พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ฉบับตัวเขียน, หน้า ๓๒-๓๓; สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒, หน้า ๗๕-๗๘.

^{๔๐} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒, หน้า ๗๗.

^{๔๑} เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

บุษยรัตนจักรพรรดิพิมลมณีมัยประดิษฐานอยู่ร่วมกับพระชัยนารัฐ และพระพุทธรณีสีห์ ณ พระที่นั่งอัมพรสถาน พระราชวังดุสิต

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. ๒๓๖๗-๒๓๙๔)

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระราชศรัทธาในพระบวรพุทธศาสนาเป็นอย่างมาก ดังนั้นจึงส่งผลให้ในรัชสมัยของพระองค์ พระพุทธศาสนาได้รับการฟื้นฟู ส่งเสริมจนเกิดความเจริญรุ่งเรืองเป็นอันมาก สิ่งที่สะท้อนให้เห็นอย่างเป็นรูปธรรมคือ โปรดฯ ให้สร้างและบูรณปฏิสังขรณ์วัดขึ้นเป็นจำนวนมาก นอกจากนี้แล้วยังทรงสนับสนุนให้พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการทั้งหลายสร้างและบูรณปฏิสังขรณ์วัดต่าง ๆ เลียนอย่างพระองค์ด้วย ผู้ที่ฝึกฝนในการพระศาสนาชอบที่จะสร้างและบูรณปฏิสังขรณ์วัดก็มักจะเป็นคนโปรด ดังปรากฏเป็นคำกล่าวที่ว่า ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ใครสร้างวัดเขาก็เป็นคนโปรด^{๙๔} จึงได้ปรากฏว่าในสมัยนี้มีการสร้างวัดมากที่สุด นอกจากนี้แล้วยังได้มีการสร้างพระพุทธรูปขึ้นเป็นจำนวนมากกว่ารัชกาลใด ๆ ซึ่งล้วนแล้วแต่เป็นพระพุทธรูปที่มีความสำคัญ สามารถสะท้อนถึงสภาพทางการเมือง เศรษฐกิจและสังคมในยุคสมัยดังกล่าวได้เป็นอย่างดี

๓.๓ การสร้างพระพุทธรูปเพื่อแสดงถึงความชอบธรรมทางการเมือง ในฐานะพระมหากษัตริย์พระองค์ใหม่ของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

ดังเป็นที่ทราบกันโดยทั่วไปแล้วว่า ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีการสร้างพระพุทธรูปขึ้นเป็นจำนวนมาก ซึ่งเป็นที่น่าสังเกตว่าในบรรดาพระพุทธรูปจำนวนมากเหล่านั้น มีพระพุทธรูปที่ทรงสร้างอยู่หลายองค์ที่มีร่องรอยแสดงให้เห็นถึงความพยายามของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่จะทรงยกฐานะของพระองค์ให้เทียบเท่ากับสมเด็จพระบรมมหากษัตริย์ราชาเจ้าในอดีต โดยการสร้างพระพุทธรูปสำคัญขึ้น นอกจากนี้ยังได้ทรงเป็นผู้ริเริ่มในการสร้างพระพุทธรูปประจำพระชนมพรรษา ซึ่งแสดงถึงความเป็นพระพุทธรูปประจำรัชกาล ที่พระมหากษัตริย์พระองค์ต่อมาควรสร้างขึ้นเมื่อได้ขึ้นครองราชสมบัติ ซึ่งไม่เคยปรากฏแบบแผนประเพณีเช่นนี้มาก่อน

ในที่นี้จะขอระบุไว้เป็นข้อสันนิษฐานว่า การที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงให้ความสำคัญกับการสร้างพระพุทธรูปบางองค์เป็นพิเศษ ดังที่จะกล่าวต่อไปนั้น อาจเนื่องมา

^{๙๔} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ความทรงจำ (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์บรรณาคาร, ๒๕๑๔), หน้า ๒๙๒.

จาก เป็นความพยายามของพระองค์ที่จะให้พระบรมวงศานุวงศ์ตลอดจนข้าราชการและประชาชนต่างยอมรับพระองค์ในฐานะพระมหากษัตริย์พระองค์ใหม่ ที่ทรงสืบราชสมบัติอย่างถูกต้องต่อจากพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เพราะการขึ้นครองราชย์ของพระองค์นั้นมีบางฝ่ายที่เห็นว่า เป็นการไม่ถูกต้องชอบธรรม^{๙๙} เนื่องจากเห็นว่าสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามงกุฎ(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว) น่าจะทรงเป็นผู้ได้ราชสมบัติมากกว่า เพราะทรงเป็นพระราชโอรสชั้นเจ้าฟ้าพระองค์ใหญ่ที่ประสูติแต่สมเด็จพระอัครมเหสี คือสมเด็จพระศรีสุริเยนทรา บรมราชินี นอกจากนี้ยังมีหลักฐานอีกหลายประการที่แสดงให้เห็นได้ว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยมีพระราชประสงค์ให้เจ้าฟ้ามงกุฎได้สืบราชสมบัติต่อจากพระองค์ คือได้พระราชทานพระเกียรติยศต่าง ๆ เป็นอันมาก เช่นเมื่อพระชันษาได้ ๙ ปี โปรดฯ ให้มีการพระราชพิธีลงทรง^{๑๐๐} ซึ่งทำขึ้นเป็นครั้งแรกในสมัยรัตนโกสินทร์ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๕๕ และพระราชทานพระนามว่า "สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้ามงกุฎสมุติเทววงษพงษ์ชโยศรกระษัตริย์ราชกุมาร" เมื่อพระชันษาได้ ๑๓ ปี ในพ.ศ. ๒๓๕๙ โปรดฯ ให้มีการพระราชพิธีโสกันต์^{๑๐๑} ซึ่งทำเต็มตามตำราโสกันต์เจ้าฟ้า มีการปลูกเขาไกรลาสและที่สงระดนานเป็นต้น เมื่อเจริญพระชันษาได้ทรงบัญชาการกรมมหาดเล็ก ทั้งได้ทรงรับราชการอย่างอื่นใกล้ชิดติดพระองค์สมเด็จพระบรมชนกนาถเป็นนิจ^{๑๐๒}

แต่เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเสด็จสวรรคตอย่างกะทันหัน เมื่อ พ.ศ. ๒๓๖๗ ก็มีได้ทรงตั้งพระราชโอรสพระองค์ใดพระองค์หนึ่ง ไว้ในฐานะรัชทายาท ครั้นเมื่อเหล่าพระราชวงศ์และเสนาบดีทั้งหลายได้ประชุมปรึกษา ก็มีมติที่จะถวายราชสมบัติแต่พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ เนื่องจากเห็นว่าทรงเป็นพระราชโอรสพระองค์ใหญ่ โดยทรงมีพระชันษามากกว่าเจ้าฟ้ามงกุฎถึง ๑๗ ปี และที่สำคัญก็คือ ได้ทรงว่าราชการต่างพระเนตรพระกรรณในตำแหน่งสำคัญ เช่นได้ทรงว่าราชการกรมท่า^{๑๐๓} เมื่อสมเด็จพระบวรราชเจ้า กรมพระราชวังบวร

^{๙๙} ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน นฤมล ธีรวัฒน์, "พระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๕), หน้า ๔-๑๒.

^{๑๐๐} เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ข้า บุนนาค), พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ฉบับตัวเขียน, หน้า ๓๗-๔๐.

^{๑๐๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๔-๖๕.

^{๑๐๒} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ความทรงจำ, หน้า ๔๔-๖๑.

^{๑๐๓} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒, หน้า ๕๔.

มหาเสนาบดีรักษารัตนคติ ก็ได้ทรงว่าราชการกรมพระตำราจต่อมา^{๑๐๔} กล่าวโดยสรุป พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ ทรงมีความเหมาะสมในด้านต่าง ๆ ซึ่งจะสามารถนำพาประเทศชาติไปสู่ความเจริญรุ่งเรืองได้ เพราะปรากฏว่าทรงเป็นที่ยอมรับและเคารพยำเกรงของพระราชมวงศ์เหล่าขุนนาง ตลอดจนชาวต่างชาติ โดยเฉพาะชาวตะวันตก^{๑๐๕} ดังนั้นจึงทรงได้รับการอัญเชิญขึ้นเสวยราชสมบัติต่อจากสมเด็จพระบรมชนกนาถ การสร้างพระพุทธรูปของพระองค์อาจเป็นหนทางหนึ่งที่จะทรงพิสูจน์ว่าการขึ้นครองราชย์ของพระองค์เป็นไปโดยชอบธรรม เหมาะสม เพราะทรงมีพระบุญญาบารมีเทียบเท่าพระมหากษัตริย์ในอดีต ในฐานะที่ทรงมีพระปรีชาสามารถสร้างพระพุทธรูปสำคัญไว้เป็นหลักชัยของบ้านเมืองได้เป็นจำนวนมาก อย่างไรก็ตามข้อสันนิษฐานดังกล่าวอาจยังไม่มีข้อมูลที่เด่นชัดนัก เพราะในหนังสือศึกษาเฉพาะพระพุทธรูปที่สร้างขึ้นในรัชสมัยนี้เท่านั้น ดังนั้นจึงยังคงต้องศึกษาค้นคว้าในแง่มุมอื่น ๆ ต่อไป

๓.๓.๑ การสร้างพระพุทธรูปสำคัญตามอย่างสมเด็จพระบูรพมหากษัตริย์ราชเจ้าในอดีต

การสร้างพระพุทธรูปที่ทรงดำเนินรอยตามพระมหากษัตริย์ในอดีตที่สำคัญคือ เมื่อครั้งที่สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถมีพระราชดำริให้หล่อรูปพระโพธิสัตว์จำนวน ๕๐๐ ชาติ ครั้นหล่อสำเร็จแล้วโปรดฯ ให้ประดิษฐานในวัดพระศรีสรรเพชญ์ ดังปรากฏความในพงศาวดารว่า “ศักราช ๘๒๐ ชาติศก (พ.ศ.๒๐๐๑) ครั้งนั้นให้บุณพระศาสนาบริบูรณ์ แลหล่อรูปพระโพธิสัตว์ ๕๐๐ ชาติ”^{๑๐๖} ในการนี้พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวก็มีพระราชดำริที่คล้ายกันกับสมเด็จพระ-

^{๑๐๔} พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, บูรพภาคพระธรรมเทศนาเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พิมพ์ครั้งที่ ๑๐ จัดพิมพ์ถวายแด่พระเถรานุเถระที่ได้รับพระราชทานสถาปนาเลื่อนและตั้งสมณศักดิ์เป็นกรณีพิเศษ เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ๑๒ สิงหาคม ๒๕๔๗ (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เสียงเชียงใหม่, ๒๕๔๗), หน้า ๔๑.

^{๑๐๕} วอลเตอร์ เอฟ. เวลลา, แผ่นดินพระนั่งเกล้าฯ, แปลโดย นิจ ทองโสภิต พิมพ์ครั้งที่ ๒ รัฐบาลในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช จัดพิมพ์ทูลเกล้าฯ ถวายสนองพระมหากษัตริย์คุณในพระราชพิธีบำเพ็ญพระราชกุศลทักษิณานุปทาน ในมหามงคลเฉลิมพระเกียรติวันพระบรมราชสมภพครบ ๒๐๐ ปี พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว วันอังคารที่ ๓๑ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๓๐ (กรุงเทพฯ: กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๓๐), หน้า ๒-๓.

^{๑๐๖} “พระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์,” ใน คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์คลังวิทยา, ๒๕๑๕), หน้า ๔๔๘.

บรมไตรโลกนาถ เพียงแต่ทรงเห็นว่าการสร้างรูปพระโพธิสัตว์ ๕๐๐ ชาตินั้น "สร้างรูปสัตว์รูปสิงห์เหมือนทำเครื่องเล่นอยู่ ไม่เป็นที่ชักชวนความเลื่อมใสยินดี"^{๑๐๗} จึงได้ทรงอาราธนาให้สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสทรงตรวจพระอิริยาบถของพระพุทธรูปเจ้า ตามเรื่องราวในพุทธประวัติที่มีปรากฏในคัมภีร์ต่าง ๆ ก็ทรงตรวจได้ทั้งหมด ๓๗ ปาง พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดฯ ให้หล่อพระพุทธรูปทั้ง ๓๗ ปางนั้นด้วยทองแดง^{๑๐๘} *

พระพุทธรูปยอดีฟ้าโลก และพระพุทธรูปเลิศล้ำนภากาศ ที่ประดิษฐานในพระอุโบสถ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ก็ทรงได้แนวคิดในการสร้างจากเมื่อครั้งที่สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ทรงโปรดฯ ให้สร้างพระศรีสรรเพชญ์สูง ๘ วา (๑๖ เมตร) หุ้มทองคำทั้งองค์หนัก ๒๘๖ ชั่ง^{๑๐๙} นอกจากนี้ยังได้ทรงผานแนวคิดในการสร้างรูปเคารพของสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (อู่ทอง) ปฐมกษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยา ซึ่งในชั้นเดิมสร้างเป็นเทวรูปเรียกกันโดยทั่วไปว่าพระเทพบิดรหรือพระเชษฐบิดร ไว้เป็นที่เคารพสักการะสำหรับพระมหากษัตริย์ พระราชวงศ์ ตลอดจนข้าราชการทุกหมู่เหล่าในกรุงศรีอยุธยา ดังที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานพระบรมราชาธิบายไว้ดังต่อไปนี้

อนึ่ง เมื่อแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระปรารภถึงพระราชพงศาวดารซึ่งมีปรากฏมาว่า สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ทรงหล่อพระศรีสรรเพชญ์หุ้มด้วยทองคำสูงแต่พระบาทถึงยอดพระรัศมี ๘ วา ทองที่หล่อหนักน้ำหนักสามพันชั่ง ทองคำหุ้มหนัก ๒๘๖ ชั่ง และพระเจ้าแผ่นดินภายหลังก็ได้ทรงหล่อพระรูปสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ คือพระเจ้าอู่ทองซึ่งเป็นปฐมบรมราชาธิราชผู้สร้างกรุงขึ้นไว้เป็นที่นมัสการ ด้วยอาศัยปรารภเหตุสองอย่างนี้ จึงทรงพระราชศรัทธาจะสร้างพระพุทธรูปใหญ่หุ้มด้วยทองคำให้เป็นพระราชกุศลใหญ่ และเป็นพระเกียรติยศบ้าง แต่มีพระราชประสงค์ที่จะให้เป็นพระฉลองพระองค์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศล้ำนภากาศแทนพระเชษฐบิดรที่กรุงเก่าด้วย^{๑๑๐}

^{๑๐๗} พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชพิธีสิบสองเดือน พิมพ์ครั้งที่ ๑๔ (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ศิลปาบรรณาคาร, ๒๕๑๖), หน้า ๒๓๗.

^{๑๐๘} เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

^{๑๐๙} "พระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์," ใน คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์, หน้า ๔๕๒-๔๕๓.

^{๑๑๐} พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชพิธีสิบสองเดือน, หน้า ๒๓๕.

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงได้อาศัยแนวคิดที่สำคัญทั้ง ๒ นั้น สร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องอย่างจักรพรรดิราช ๒ องค์ สูง ๖ ศอก (๓ เมตร) หุ้มทองคำเนื้อแปดทั้งองค์ หนักองค์ละ ๖๓ ชั่ง ๑๔ ตำลึง (๓๔.๖๔ กิโลกรัม) ประดับประดาลวดลายต่าง ๆ งดงามวิจิตรพิสดารด้วยอัญมณีมีค่าเป็นอันมาก อุทิศพระราชกุศลถวายพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย^{๑๑๑} ตามแบบอย่างของพระเทพบิดรครั้งกรุงเก่าดังกล่าวแล้ว

จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงใช้แนวคิดในการสร้างพระพุทธรูปสำคัญตามแบบอย่างกษัตริย์อยุธยาในอดีตที่สำคัญ ๒ พระองค์ ซึ่งมีร่องรอยที่อาจจะยังไม่ค่อยชัดเจนนัก ว่าการสร้างพระพุทธรูปดังกล่าวเป็นไปเพื่อการแสดงฐานะพระมหากษัตริย์ที่มีความชอบธรรมทางการเมืองในฐานะพระมหากษัตริย์พระองค์ใหม่ ที่ได้ขึ้นครองราชย์อย่างถูกต้องต่อจากพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย แต่อย่างไรก็ตาม ก็ยังมีเค้าเงื่อนปรากฏให้เห็นอยู่ ดังที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงกล่าวไว้ว่า การสร้างพระพุทธรูปฉลองพระองค์ทั้ง ๒ องค์นี้ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชศรัทธาสร้างขึ้นเพื่อให้เป็นพระราชกุศลใหญ่ และเพื่อเป็นพระเกียรติยศสำหรับพระองค์เอง^{๑๑๒}

นอกจากจะทรงดำเนินรอยตามอย่างกษัตริย์อยุธยาแล้ว ยังทรงดำเนินนโยบายต่าง ๆ ต่อจากพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกด้วย^{๑๑๓} ตัวอย่างที่สำคัญคือทรงให้ความสำคัญกับการบูรณปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนมากเช่นเดียวกับพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และอาจกล่าวได้ว่าการบูรณปฏิสังขรณ์ครั้งรัชกาลที่ ๓ นั้น เหมือนกับการสร้างใหม่ทั้งพระอารามเลยทีเดียว^{๑๑๔} และมีสิ่งสำคัญที่สื่อให้เห็นว่าทรงพยายามสร้างวัดกุสุมาลินขึ้นอย่างเป็นรูปธรรม สำหรับบ่งบอกให้ทราบโดยทั่วกันว่าทรงเป็นพระมหากษัตริย์พระองค์หนึ่งของกรุงรัตนโกสินทร์ ที่ควรมีตำแหน่งแห่งที่ให้กับพระองค์อย่างเป็นรูปธรรม นั่นก็คือได้ทรงโปรดฯ ให้สร้างพระมหาเจดีย์ประจำรัชกาลขึ้น ๒ องค์ หนาบ้างพระมหาเจดีย์ศรีสรรเพชญ์ดาญาณ ประดับด้วยกระเบื้องเคลือบสีเขียว ซึ่งรัชกาลที่ ๑ ทรงสร้างขึ้นเพื่อบรรจุซากของพระศรีสรรเพชญ์ โดยมิได้สร้างขึ้นเพื่อเป็นพระมหาเจดีย์ประจำรัชกาลแต่อย่างใด ต่อมาในรัชกาลที่ ๓ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรง

^{๑๑๑} เจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓ พิมพ์ครั้งที่ ๗ (กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๔๗), หน้า ๑๓๓-๑๓๔.

^{๑๑๒} พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชพิธีสิบสองเดือน, หน้า ๒๓๕.

^{๑๑๓} วอลเตอร์ เอฟ. เวลลา, แผ่นดินพระนั่งเกล้าฯ, หน้า ๔๑.

^{๑๑๔} ดูรายละเอียดใน สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, โคลงต้นเรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน พิมพ์ประกาศพระเกียรติคุณ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ๙-๑๑ ธันวาคม ๒๕๔๗ (กรุงเทพฯ: คณะสงฆ์วัดพระเชตุพน, ๒๕๔๗)

สร้างพระมหาเจดีย์ดิลกธรรมกรกนิทาน ประดับด้วยกระเบื้องเคลือบสีเหลือง อุทิศพระราชกุศลถวายพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และทรงสร้างพระมหาเจดีย์มุนีบัณฑิการ ประดับด้วยกระเบื้องเคลือบสีส้ม เพื่อทรงบำเพ็ญพระราชกุศลในพระองค์เอง^{๑๑๕} จึงได้ทำให้กลุ่มพระมหาเจดีย์ดังกล่าวกลายเป็นพระมหาเจดีย์ประจำรัชกาลไปทันที

เข้าใจว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงทราบถึงพระราชดำริดังกล่าวดี จึงทรงเกรงว่าถ้าพระองค์ไม่ทรงสร้างขึ้นบ้าง รัชกาลต่อไปก็จะสร้างถวายพระองค์อยู่ดี และต่อไปก็จะมีที่สำหรับให้สร้างพระมหาเจดีย์ จึงได้ทรงสร้างพระมหาเจดีย์ทรงพระศรีสุริยทนต์ประดับด้วยกระเบื้องเคลือบสีน้ำเงิน (สีขาบ) ขึ้นอีกองค์หนึ่ง และได้พระราชทานแนวพระราชดำริของพระองค์ต่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว^{๑๑๖} ดังความต่อไปนี้

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างขึ้น ด้วยเหตุที่พระเจดีย์สององค์ เดิมทรงพระราชอุทิศเป็นของรัชกาลที่ ๒ และที่ ๓ จึงต้องมีรัชกาลที่ ๔ แต่เรื่องนี้ครั้นเมื่อใกล้จะเสด็จสวรรคต ได้มีพระราชดำรัสเฉพาะตัวข้าพเจ้า ว่าพระเจดีย์วัดพระเชตุพนนั้นกลายเป็นใส่คะแนนพระเจ้าแผ่นดินไป ถ้าจะใส่คะแนนอยู่เสมอจะไม่มีที่สร้าง ควรจะถือว่าพระเจ้าแผ่นดินทั้งสี่พระองค์นั้น ท่านได้เห็นกันทั้งสี่พระองค์ จึงควรมีพระเจดีย์อยู่ด้วยกัน ต่อไปอย่าให้ต้องสร้างทุกแผ่นดินเลย...

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้ความสำคัญกับวัดสุทัศนเทพวรารามเช่นเดียวกับในสมัยรัชกาลที่ ๑ และที่สำคัญเป็นที่น่าสังเกตว่า พระศรีศากยมุนีที่เชิญมาแต่สุโขทัยนั้นเป็นพระพุทธรูปหล่อที่มีขนาดใหญ่ที่สุดในสมัยสุโขทัย เมื่อถึงรัชกาลที่ ๓ ก็โปรดฯ ให้สร้างพระอุโบสถที่มีขนาดใหญ่ที่สุดในประเทศไทย เพื่อเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปตรีโลกเชษฐ^{๑๑๗} ซึ่งพระ-

^{๑๑๕} เจ้าพระยาทิพากรวงศมหาโกษาธิบดี, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓, หน้า ๖๔-๖๕.

^{๑๑๖} พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "พระราชวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (เฉพาะตอน พ.ศ. ๒๓๑๐-๒๓๖๓)," ใน จดหมายเหตุความทรงจำ ของ กรมหลวงนรินทรเทวี พิมพ์พร้อมกับฉบับเพิ่มเติม (พ.ศ. ๒๓๑๐-๒๓๘๑) และ พระราชวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (เฉพาะตอน พ.ศ. ๒๓๑๐-๒๓๖๓), หน้า ๒๖๐-๒๖๑.

^{๑๑๗} เจ้าพระยาทิพากรวงศมหาโกษาธิบดี, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓, หน้า ๗๔.

องค์โปรดฯ ให้หล่อขึ้นใหม่ หน้าตักกว้าง ๑๐ ศอก ๔ นิ้ว นับเป็นพระพุทธรูปหล่อขนาดใหญ่ที่สุดในสมัยรัตนโกสินทร์^{๑๙๘} จึงดูเหมือนกับว่าทรงมีพระราชประสงค์เป็นพิเศษที่จะให้พระพุทธรูปที่มีขนาดใหญ่ที่สุดของสุโขทัย ซึ่งสมเด็จพระอัยการิราชได้โปรดฯ ให้เชิญลงมาประดิษฐานไว้ ณ กรุงเทพมหานคร และพระพุทธรูปที่มีขนาดใหญ่ที่สุดของกรุงรัตนโกสินทร์ ซึ่งพระองค์ทรงสร้างขึ้นให้ประดิษฐานอยู่ในวัดสุทัศนเทพวรารามด้วยกัน

เมื่อครั้งเกิดกบฏเจ้าอนุเวียงจันทน์ในรัชกาลที่ ๓ ทรงได้พระพุทธรูปสำคัญของล้านช้างมาด้วยพระบุญญาธิการเป็นจำนวนมาก เป็นต้นว่าพระเสริม พระใส พระแซกคำ^{๑๙๙} รวมถึงพระบาง ซึ่งครั้งหนึ่งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงได้มาจากเวียงจันทน์พร้อมกับพระพุทธรูมหามณีรัตนปฏิมากร เมื่อครั้งแผ่นดินสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี^{๒๐๐} ในชั้นแรกนั้นได้แต่พระสำคัญของค้ออื่น ๆ ก่อน ส่วนพระบางนั้นผู้ที่ดูแลรักษาได้นำไปฝังซ่อนเสีย แต่อย่างไรก็ตาม เจ้าพระยาบดินทรเดชาก็ได้พยายามสืบหาพระบางจนพบ และได้นำขึ้นถวายต่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวในที่สุด^{๒๐๑}

ความพยายามในการค้นหาพระบางของเจ้าพระยาบดินทรเดชา นี้ อาจมองได้ว่าการได้พระพุทธรูปสำคัญของล้านช้างเป็นการเฉลิมพระเกียรติยศในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทางหนึ่ง เพราะเป็นสัญลักษณ์ที่แสดงถึงอำนาจทางการเมืองเหนือล้านช้าง และพระบางซึ่งถือว่าเป็นพระพุทธรูปสำคัญที่สุดนั้น จะต้องเชิญลงมาถวายให้ได้ เนื่องจากเป็นสิ่งแสดงให้เห็นว่าไทยได้รับชัยชนะเหนือเวียงจันทน์อย่างเด็ดขาด และที่สำคัญยังเป็นการเปรียบเทียบพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวว่ามีพระปรีชาสามารถเทียบเท่ากับพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เนื่องจากทรงสามารถเชิญพระบางลงมาไว้ยังกรุงเทพฯ ได้เช่นเดียวกัน

นอกจากนี้ ดังที่กล่าวแล้วว่าในรัชกาลที่ ๑ โปรดฯ ให้สร้างพระพุทธรูจจักร และพระพุทธรูจจักรพรรดิเพื่อทรงอุทิศพระราชกุศลถวายแด่สมเด็จพระปฐมบรมมหาชนกและในส่วนพระองค์

^{๑๙๘} ตำนานวัตถุสถานต่าง ๆ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนา พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายจำเนียร นครประศาสน์ ณ เมรุวัดพระพิเรนทร์ พระนคร วันที่ ๒ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๕๑๔ (พระนคร: กรมศิลปากร, ๒๕๑๔), หน้า ๓๗.

^{๑๙๙} เจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓, หน้า ๒๗.

^{๒๐๐} จดหมายเหตุความทรงจำ ของ กรมหลวงนรินทรเทวี พิมพ์พร้อมกับฉบับเพิ่มเติม (พ.ศ. ๒๓๑๐-๒๓๑๑) และ พระราชวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (เฉพาะตอน พ.ศ. ๒๓๑๐-๒๓๑๑), หน้า ๙-๑๐.

^{๒๐๑} เจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓, หน้า ๒๗-๓๐.

เอง เมื่อถึงรัชกาลที่ ๓ ก็โปรดฯ ให้สร้างพระพุทธรูปฉลองพระองค์ขึ้น ๒ องค์เช่นเดียวกัน^{๑๒๒} โดยทรงสร้างพระพุทธรูปมณฑปหรือพระพุทธรูปนิรมิต และพระพุทธรูปทรงสถูปหรือพระพุทธรูปทรงสรค์ เพื่อทรงอุทิศพระราชกุศลถวายแด่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย สมเด็จพระบรมชนกนาถและในส่วนพระองค์ตามลำดับ พระพุทธรูปฉลองพระองค์ทั้ง ๔ องค์นี้ปัจจุบันประดิษฐาน ณ หอพระสุลาสัยพิมาน ในพระบรมมหาราชวัง

จากที่กล่าวมาทั้งหมดแสดงให้เห็นได้ว่าทรงยึดถือประเพณีแบบแผนในการสร้างพระพุทธรูปที่พระมหากษัตริย์ในอดีตได้เคยทรงปฏิบัติมาเป็นเยี่ยงอย่างมาก่อนแล้ว แม้ไม่อาจกล่าวได้ว่าทรงสร้างพระพุทธรูปจำนวนมากดังกล่าวขึ้น เพื่อเป็นการยกฐานะของพระองค์ให้เทียบเท่ากับสมเด็จพระมหากษัตริย์ราชเจ้าในอดีต แต่ก็พอจะเป็นข้อสันนิษฐานได้บ้างไม่มากก็น้อย เนื่องจากปรากฏร่องรอยบางประการที่สามารถทำให้ตีความเช่นนั้นได้ แต่อย่างไรก็ตาม ในเบื้องต้น ก็ทำให้ทราบว่าทรงได้แรงบันดาลใจในการสร้างสรรค์ศิลปกรรมชิ้นสำคัญเหล่านี้มาจากการสร้างพระพุทธรูปที่สำคัญในอดีตนั่นเอง

๓.๓.๒ การสร้างพระพุทธรูปประจำพระชนมพรรษา

พระพุทธรูปประจำพระชนมพรรษาเป็นพระพุทธรูปชุดหนึ่งที่ทรงมีพระราชดำริให้สร้างขึ้นเป็นครั้งแรกในกรุงรัตนโกสินทร์^{๑๒๓} เป็นพระพุทธรูปที่สร้างขึ้นเท่าจำนวนพระชนมพรรษาที่เพิ่มขึ้นในแต่ละปี โดยสร้างด้วยเงิน น้ำหนักองค์ละชั่งห้าตำลึง ในแต่ละสำหรับจะเป็นพระพุทธรูปแบบเดียวกัน แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ พระพุทธรูปไม่มีฉัตรกัน หมายถึงช่วงพระชนมพรรษาที่ยังมิได้ดำรงสิริราชสมบัติ และพระพุทธรูปมีฉัตรกัน หมายถึงช่วงพระชนมพรรษาที่ได้เสวยราชสมบัติแล้ว ซึ่งได้ทรงสร้างถวายพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ๑ สำหรับ เป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย ขัดสมาธิเพชร มีพระพุทธรูปที่ไม่มีฉัตรกัน ๔๕ องค์ พระพุทธรูปที่มีฉัตรกัน ๒๔ องค์ รวมทั้งสิ้น ๗๙ องค์ สำหรับพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ๑ สำหรับ เป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย ขัดสมาธิราบ มีพระพุทธรูปที่ไม่มีฉัตรกัน ๔๓ องค์ พระพุทธรูปที่มีฉัตรกัน ๑๖ องค์ รวมทั้งสิ้น ๕๙ องค์ และทรงสร้างเพื่อบำเพ็ญพระราชกุศลในพระองค์เอง อีก ๑ สำหรับ เป็นพระพุทธรูปปาง

^{๑๒๒} ม.ร.ว.สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, พระพุทธรูปปฏิมาในพระบรมมหาราชวัง, หน้า ๙๙-๑๐๐, ๑๑๕-๑๒๐.

^{๑๒๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๓.

สมาธิ ชัดสมาธิราบ มีพระพุทธรูปที่ไม่มีฉัตรกัน ๓๗ องค์ พระพุทธรูปที่มีฉัตรกัน ๒๘ องค์ รวมทั้งสิ้น ๖๕ องค์^{๑๒๔}

ความน่าสนใจของพระพุทธรูปชุดนี้ อยู่ตรงที่เป็นพระพุทธรูปที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงคิดแบบขึ้นเอง แต่จะทรงมีแรงบันดาลใจจากสิ่งใดนั้น ไม่อาจทราบชัดได้ อย่างไรก็ตาม อาจมีข้อสันนิษฐานได้ว่าทรงมีพระราชประสงค์ที่จะเชิดชูยกย่องพระเกียรติยศของสมเด็จพระอัยกาธิราช สมเด็จพระบรมชนกนาถ และพระองค์เองเป็นพิเศษ กล่าวคือ ลักษณะของพระพุทธรูปที่มีฉัตรเป็นเครื่องประกอบเกียรติยศสำคัญ ซึ่งแสดงถึงความเป็นพระราชา แสดงให้เห็นถึงลักษณะที่ส่งเสริมพระเกียรติยศอย่างเด่นชัด

นอกจากนี้ การที่จะต้องหล่อพระพุทธรูปเป็นประจำทุกปีที่ทรงเจริญพระชนมพรรษาเพิ่มขึ้น ก็เป็นการเน้นย้ำความสำคัญขององค์พระมหากษัตริย์อยู่ในที่ เนื่องจากการหล่อพระพุทธรูปดังกล่าวจะต้องผ่านพิธีกรรมอันศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ มากมาย และการที่จะต้องหล่อเป็นประจำทุกปี จึงเท่ากับเป็นการเน้นความสำคัญของพระมหากษัตริย์ทุกปีเช่นกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทั้งนี้เป็นเพราะชุดของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกและพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ได้ถูกสร้างขึ้นในคราวเดียวทั้งชุด แต่ชุดของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว หากนับจากการสร้างพระพุทธรูปองค์แรกที่มีฉัตรกันจนถึงองค์สุดท้าย คือตั้งแต่เริ่มเสวยราชย์จนกระทั่งเสด็จสวรรคต ก็จะต้องผ่านการเน้นย้ำถึงความสำคัญด้วยพิธีดังกล่าวถึง ๒๘ ครั้งด้วยกัน

แม้ว่าพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนี้ จะมีลักษณะที่เรียกว่า “ใส่คะแนนพระเจ้าแผ่นดิน” อย่างพระชัยวัฒน์ประจำรัชกาล^{๑๒๕} แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกลับทรงเห็นชอบด้วย^{๑๒๖} ทั้งนี้อาจเข้าใจได้ว่าเพราะพระพุทธรูปชุดนี้เป็นวัตถุนขนาดเล็กสามารถเคลื่อนย้าย จัดวางในที่ต่าง ๆ ได้โดยสะดวก ผิดกับพระมหาเจดีย์วัดพระเชตุพน ที่มีพื้นที่จำกัดในการก่อสร้าง หากพระมหากษัตริย์พระองค์ต่อ ๆ มาจะทรงสร้าง ก็จะไม่มีการให้สร้างได้อีกต่อไป หรืออาจจะทรงยอมรับว่าการหล่อพระพุทธรูปประจำพระชนมพรรษา เป็นการพระราชกุศลที่ทรงคุณประโยชน์ทั้งในด้านพระศาสนา และในด้านการเน้นย้ำถึงความสำคัญในองค์พระมหากษัตริย์เป็นประจำทุกปี ซึ่งจะมีผลไปถึงพระองค์เองด้วย ดังนั้นจึงทรงสืบทอดแนวพระราชดำริ

^{๑๒๔} พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชพิธีสิบสองเดือน, หน้า ๒๓๗-๒๓๙; และดูใน เจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓, หน้า ๑๔๓.

^{๑๒๕} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, สาส์นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ, หน้า ๑๖๕.

^{๑๒๖} พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชพิธีสิบสองเดือน, หน้า ๒๓๘.

ดังกล่าวต่อมา แม้ว่าพระพุทธรูปประจำพระชนมพรรษาจะมีเป็นจำนวนมาก จนถึงกับต้องนำขึ้นไปประดิษฐานไว้ในช่องกระจก หอพระธาตุมณฑลเศียร และหอพระสุลาลัยพิมานก็ตาม^{๑๒๗}

และเป็นที่น่าสนใจที่ ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็มีพระราชดำริที่คล้ายกับการสร้างพระพุทธรูปประจำพระชนมพรรษานี้ โดยโปรดฯ ให้สร้างพระนิรันตรายขึ้นปีละหนึ่งองค์ในพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา เพื่อถวายวัดฝ่ายธรรมยุติกนิกาย แต่ได้เสด็จสวรรคตเสียก่อน ดังนั้นจึงปรากฏว่าได้ทรงสร้างไว้เพียง ๑๘ องค์ คือเท่ากับจำนวนปีที่ได้ดำรงสิริราชสมบัติ ซึ่งต่อมาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานพระนิรันตรายทั้ง ๑๘ องค์นี้ไปตามวัดธรรมยุติกนิกายตามพระราชประสงค์ของพระราชบิดา และได้ทรงสร้างขึ้นเพื่อพระราชทานวัดละอองศรีสืบต่อมา^{๑๒๘} เข้าใจว่าแนวคิดดังกล่าวข้างต้นนี้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอาจจะทรงได้รับแนวความคิดไปจากพระพุทธรูปประจำพระชนมพรรษานี้ก็เป็นได้

๓.๔ พระพุทธรูปกับการแก้ไขปัญหบางประการในรัชกาลที่ ๓

ในจำนวนพระพุทธรูปที่สร้างขึ้นในรัชกาลที่ ๓ ได้ปรากฏว่ามีพระพุทธรูปอยู่จำนวนหนึ่งที่อาจจะกล่าวได้ว่าถูกนำไปใช้เพื่อแก้ไขปัญหบางประการ ซึ่งเกิดขึ้นในขณะนั้นเพื่อให้เกิดประโยชน์หรือสอดคล้องต่อสภาพสังคมและการเมืองที่เป็นอยู่ ทั้งนี้การเลือกใช้พระพุทธรูปเพื่อแก้ไขปัญหาด่าง ๆ นั้นอาจเนื่องมาจากมีข้อจำกัดหลายประการที่ไม่สามารถเลือกใช้วิธีอื่น ๆ ได้อย่างเหมาะสมหรือมีประสิทธิภาพเพียงพอเท่ากับการใช้พระพุทธรูปเป็นสื่อ ดังนั้นจึงทำให้เกิดวิธีที่มีการเลือกใช้พระพุทธรูปเป็นองค์ประกอบสำคัญในการแก้ไขปัญหที่เกิดขึ้นในสังคมขณะนั้น

๓.๔.๑ การสร้างพระพุทธรูปฉลองพระองค์เพื่อเปลี่ยนการขนานพระนามพระมหากษัตริย์

แต่เดิมมีการเรียกขานพระนามของพระมหากษัตริย์ มีวิธีการเรียกได้หลายวิธีตามความเหมาะสม ซึ่งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงแบ่งจำแนกออก

^{๑๒๗} พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชพิธีสิบสองเดือน, หน้า ๒๓๔-๒๓๕; ม.ร.ว.สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, พระพุทธรูปในพระบรมมหาราชวัง, หน้า ๑๐๔.

^{๑๒๘} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, สาส์นสมเด็จพระ เล่ม ๔, หน้า ๘๑; ม.ร.ว.สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, พระพุทธรูปในพระบรมมหาราชวัง, หน้า ๓๒๑-๓๒๒, ๓๕๒-๓๕๔.

เป็น ๑๐ อย่างด้วยกัน^{๑๒๙} คือ

๑. เรียกเวลาดำรงพระชนม์อยู่ เช่น พระพุทธเจ้าอยู่หัว
๒. เรียกตามชื่อเมืองที่ปกครอง เช่น พระเจ้ากรุงสยาม พระเจ้าหงสาวดี
๓. เรียกตามพระนามเดิม เช่น พระเจ้ามังระ พระร่วง
๔. เรียกตามพระนามในพระสุพรรณบัฏ
๕. เรียกตามพระนามที่ถวายแต่ต้นราชวงศ์ เช่น พระรามธิบดี พระสรรเพชญ์ พระ-
มหารัชมราชา พระบรมราชา ฯลฯ ที่ ๑, ๒, ๓ ตามลำดับ
๖. เรียกในราชการเมื่อล่วงรัชกาลแล้วว่า พระบรมโกศ พระพุทธเจ้าหลวง
๗. เรียกตามปากตลาดเมื่อล่วงรัชกาลแล้วว่า ขุนหลวงเสือ ขุนหลวงทรงปลา ขุนหลวง
หวัด
๘. เรียกพิเศษเพิ่มพระเกียรติยศว่า พระเจ้าช้างเผือก พระมหาจักรพรรดิ พระบรมไตร
โลกนาถ พระเจ้าทรงธรรม พระนเรศวร พระนารายณ์
๙. เรียกตามลำดับก่อนหลังในราชวงศ์ว่า แผ่นดินต้น แผ่นดินกลาง
๑๐. เรียกตามนามพระพุทธรูปที่สร้างขึ้นอุทิศถวายว่า พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พระ-
พุทธเลิศหล้านภาลัย

ในการออกพระนามพระมหากษัตริย์ข้างต้น บางครั้งก็ไม่เป็นการเหมาะสม ดังเช่น เมื่อครั้งต้นกรุงรัตนโกสินทร์ในสมัยรัชกาลที่ ๓ ได้เกิดปัญหาเกี่ยวกับการขนานพระนามพระมหากษัตริย์ที่ล่วงรัชกาลไปแล้ว กล่าวคือครั้งรัชกาลที่ ๒ คนทั้งหลายเรียกรัชกาลที่ ๑ ว่าแผ่นดินต้น เมื่อถึงรัชกาลที่ ๓ คนทั้งหลายเรียกรัชกาลที่ ๒ ว่าแผ่นดินกลาง^{๑๓๐} ดังนั้นรัชกาลที่ ๓ ก็จะต้องเป็นแผ่นดินปลาย ซึ่งไม่เป็นมงคลสำหรับพระราชวงศ์ ทั้งนี้เป็นเพราะพระนามหรือพระปรมาภิไธยที่จารึกในพระสุพรรณบัฏนั้น มีความยืดยาวไม่เหมาะสมในการเรียกขานในเวลาปกติหรือแม้กระทั่งในเอกสารของทางราชการ ซึ่งเรียกรัชกาลที่ ๑ ว่าแผ่นดินพระพุทธเจ้าหลวงในพระบรมโกศ หรือสมเด็จพระไอยกา และเรียกรัชกาลที่ ๒ ว่าแผ่นดินพระพุทธเจ้าอยู่หัวในพระบรมโกศ^{๑๓๑}

^{๑๒๙} บันทึกรับสั่งสมเด็จพระยาตำราจานุภาพ ประทาน ม.ร.ว.สุมนชาติ สวัสดิ์กุล (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์บำรุงบัณฑิต, ๒๕๓๐), หน้า ๑๕-๑๖.

^{๑๓๐} ดูตัวอย่างการเรียกขานพระนามดังกล่าวได้ใน จดหมายเหตุความทรงจำ ของ กรมหลวง-
นรินทรเทวี พิมพ์พร้อมฉบับฉบับเพิ่มเติม (พ.ศ. ๒๓๑๐-๒๓๔๑) และ พระราชวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระ-
พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (เฉพาะตอน พ.ศ. ๒๓๑๐-๒๓๖๓), หน้า ๑-๔๘.

^{๑๓๑} พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชพิธีสิบสองเดือน, หน้า ๑๒๐-๑๒๑;
ม.ร.ว.สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, พระพุทธปฏิมาในพระบรมมหาราชวัง, หน้า ๑๐๒, ๒๓๕-๒๓๗.

เมื่อการเรียกขานพระนามของพระมหากษัตริย์ ไม่มีระเบียบแบบแผนที่แน่นอนชัดเจน ดังนั้นพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงได้แก้ปัญหาที่เกิดขึ้นดังกล่าว โดยทรงสร้างพระพุทธรูปฉลองพระองค์ขึ้น ๒ องค์ ซึ่งเป็นสัญลักษณ์แทนองค์พระมหากษัตริย์ที่มีประเพณีการสร้างมาแต่โบราณ และได้ถวายพระนามพระพุทธรูปทั้ง ๒ องค์นี้ พร้อมกับมีพระบรมราชโองการให้อำนาจแผ่นดินตามพระพุทธรูปฉลองพระองค์ ที่ทรงโปรดฯ ให้สร้างขึ้นในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ซึ่งองค์ทางด้านทิศเหนือถวายพระนามว่าพระพุทธรูปอดฟ้าจุฬาโลก องค์ทางด้านทิศใต้ถวายพระนามว่าพระพุทธรูปเลิศล้ำสูลาลัย^{๑๑๖} (ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเปลี่ยนพระนามเป็นพระพุทธรูปเลิศล้ำนภลัย)^{๑๑๗}

แม้ว่าวิธีการดังกล่าวจะมีประสิทธิภาพและได้ผลดีในระดับหนึ่ง แต่อาจเป็นเพราะไม่ได้ทรงปูพื้นฐานสำหรับการเรียกขานพระนามแก่พระองค์เองและพระมหากษัตริย์พระองค์ต่อ ๆ มาด้วย ดังนั้นเมื่อสิ้นรัชกาลที่ ๓ ปัญหาการเรียกขานพระนามก็เกิดขึ้นอีก โดยกลับไปเรียกรัชกาลที่ ๓ ว่าพระเจ้าอยู่หัวในพระบรมโกศ^{๑๑๘} อีก เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวขึ้นครองราชย์จึงได้ทรงแก้ปัญหาดังกล่าวเสียตั้งแต่ในช่วงต้นรัชกาล เมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๕ โดยได้ทรงถวายพระนามแด่สมเด็จพระบรมเชษฐาธิราชว่า พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว^{๑๑๙} กับทั้งในส่วนพระองค์เองว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว^{๑๒๐} และตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมาจึงได้เกิดประเพณีในการตั้งพระนามอย่างมีระเบียบแบบแผนสืบมาจนกระทั่งถึงปัจจุบัน

^{๑๑๖} เจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓, หน้า ๑๓๓.

^{๑๑๗} เจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี (ชำ บุนนาค), พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔, หน้า ๓๔.

^{๑๑๘} พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชพิธีสิบสองเดือน, หน้า ๑๒๑.

^{๑๑๙} พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, รวมพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่อง ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ คณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จัดพิมพ์เป็นที่ระลึกในโอกาสที่วันพระบรมราชสมภพครบ ๒๐๐ ปี วันที่ ๑๔ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๔๗ (กรุงเทพฯ: องค์การค้ำของครุสภา, ๒๕๔๘), หน้า ๙-๑๒; เจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี (ชำ บุนนาค), พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๔, หน้า ๖๐.

^{๑๒๐} เจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี (ชำ บุนนาค), พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔, หน้า ๖๕.

๓.๔.๒ มงกุฎพระประธานวัดนางนอง : สัญลักษณ์แห่งความเป็นรัชทายาท

ในสมัยรัชกาลที่ ๓ สมเด็จพระบวรราชเจ้า กรมพระราชวังบวรมหาศักดิพลเสพย์ทรงดำรงตำแหน่งวังหน้า ซึ่งถือกันว่าเป็นตำแหน่งรัชทายาท มีสิทธิอันชอบธรรมที่จะสืบราชสมบัติต่อจากพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นอันดับแรก แต่ต่อมากกรมพระราชวังบวรมหาศักดิพลเสพย์ได้เสด็จทิวงคตใน พ.ศ. ๒๓๗๕ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ไม่ได้ทรงสถาปนาเจ้านายพระองค์ใดพระองค์หนึ่งให้ดำรงตำแหน่งดังกล่าวต่อมา เพียงแต่ทรงตั้งและเลื่อนยศเจ้าต่างกรมชั้นผู้ใหญ่ให้มีตำแหน่งที่สูงยิ่งขึ้น ทั้งนี้เพื่อลดความต้องการของเจ้านายชั้นผู้ใหญ่ที่อาจหมายปองตำแหน่งวังหน้าดังกล่าว^{๑๑๗} นอกจากนี้แล้วการที่ไม่ทรงตั้งพระอัครมเหสีจึงทำให้ไม่ทรงมีพระราชโอรสที่ดำรงพระยศชั้นเจ้าฟ้า^{๑๑๘} เข้าใจว่าเพราะทรงมีพระราชประสงค์ที่จะสงวนตำแหน่งรัชทายาทไว้สำหรับพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งขณะนั้นทรงผนวชเป็นพระภิกษุ มีพระนามเรียกขานในขณะนั้นว่า “พระวชิรญาณภิกษุ” นั่นเอง

มีนิมิตหมายอยู่หลายเหตุการณ์ที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงกระทำในลักษณะที่อาจกล่าวได้ว่าทรงพระราชทานตำแหน่ง “รัชทายาท” อย่างไม่เป็นทางการให้แก่พระวชิรญาณภิกษุ ดังเช่น โปรดฯ ให้พระวชิรญาณภิกษุเสด็จเข้าไปเลือกของในพระราชวังบวรสถานมงคล มีพระราชประสงค์สิ่งใดก็พระราชทานให้นำมาได้ สิ่งของที่ทรงเลือกในครั้งนั้นมีพระไตรปิฎกฉบับวังหน้า และอ่างศิลา เป็นต้น การที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงอาราธนาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จมาอยู่ครองวัดบวรนิเวศวิหาร แลโปรดให้เสด็จเข้าไปทรงเลือกของในพระราชวังบวรฯ ก่อนนั้นเข้าใจว่าเป็นวิธีทรงดำเนินพระราชโบายดังจะประกาศให้รู้ ว่าทรงเทียบพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไว้ในฐานะกรมพระราชวังบวรสถานมงคล เพื่อป้องกันความสำคัญผิดในการสืบราชสมบัติ^{๑๑๙}

เมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๙ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงอาราธนาพระวชิรญาณภิกษุจากวัดสมอราย (วัดราชธรรมาวาส) มาครองวัดบวรนิเวศ การเชิญเสด็จไปครองวัดบวรนิเวศนั้น

^{๑๑๗} เจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓, หน้า ๔๘.

^{๑๑๘} พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, บูรพภาคพระธรรมเทศนาเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว, หน้า ๒๙.

^{๑๑๙} ตำนานวัดบวรนิเวศวิหาร จัดพิมพ์ในวโรกาสงานฉลองพระชนมายุ ๙๐ พรรษา สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก วันที่ ๓ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๔๖ (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๖), หน้า ๑๒.

เป็นไปอย่างสมพระเกียรติ โปรดฯ ให้มีกระบวนแห่อย่างพระมหาอุปราช^{๑๙๐} นอกจากนี้ชื่อวัดบวร-
นิเวศเอง ก็เทียบกันได้กับบวรสถาน^{๑๙๑} อันหมายถึงวัดซึ่งเป็นที่ประทับของพระราชวังบวรสถาน-
มงคลหรือวังหน้านั่นเอง แต่อย่างไรก็ตาม นามของวัดบวรนิเวศวิหาร อาจพระราชทานตามผู้ที่ทรง
สถาปนาวัดแห่งนี้ขึ้น คือกรมพระราชวังบวรมหาดิศัยพลเสวย วังหน้าในรัชกาลที่ ๓ หรืออาจเกี่ยว
เนื่องกับที่ของวัดซึ่งมีอาณาเขตอยู่ในบริเวณพระราชวังบวรสถานมงคล^{๑๙๒} ก็เป็นไปได้

แม้เมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวใกล้จะเสด็จสวรรคต ก็ทรงกล่าวถึงพระ-
วชิรญาณภิกษุว่ามีสติปัญญาพอจะรักษาแผ่นดินได้อยู่ แต่ก็ทรงรังเกียจอยู่ว่า พระวชิรญาณภิกษุ
ทรงถืออย่างมอญ หากได้เป็นพระเจ้าแผ่นดินเกรงว่าจะทรงให้พระสงฆ์ห่มผ้าอย่างมอญหมดทั้ง
แผ่นดิน^{๑๙๓} ครั้นเมื่อพระวชิรญาณภิกษุทรงทราบดังนั้น จึงได้ทรงให้พระสงฆ์ธรรมยุตทั้งหมดกลับไป
ไปครองผ้าตามแบบพระสงฆ์มหานิกาย เพื่อมิให้ขัดพระราชอัธยาศัย^{๑๙๔} เมื่อทรงแก้ไขข้อรังเกียจใน
พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้ว จึงทรงอยู่ในฐานะที่มีคุณสมบัติเหมาะสมเพียบพร้อม
บริบูรณ์ในการที่จะเป็นพระมหากษัตริย์พระองค์ต่อไป ยังคงเหลือแต่เพียงการได้รับความสนับ-
สุนนจากบรรดาเจ้านายและขุนนางทั้งหลาย ที่มีสิทธิในการเลือกพระองค์ขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์
เท่านั้น

จากตัวอย่างที่กล่าวมาแสดงให้เห็นว่า พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงใช้
วิธีการต่าง ๆ ในการที่จะสื่อสารกับสังคมว่าพระวชิรญาณภิกษุมีความเหมาะสมที่จะเป็นพระมหา-
กษัตริย์พระองค์ต่อไป โดยได้ทรงยกย่องพระวชิรญาณภิกษุไว้ในฐานะเทียบเท่ากับรัชทายาทแม้ว่า
บางเหตุการณ์อาจมีลักษณะที่ค่อนข้างคลุมเครือไม่ชัดเจนว่าทรงมีพระราชประสงค์เช่นนั้น แต่ก็มี
บางเหตุการณ์ที่มีความชัดเจนเพียงพอที่สามารถตีความเช่นนั้นได้ ดังเช่นกรณีเกี่ยวกับมงกุฏ
พระประธานของวัดนางนอง ที่ทรงโปรดฯ ให้ยืมมงกุฏดังกล่าวไปต่อไว้บนยอดคนภุศลพระปรางค์วัด
อรุณราชวราราม ในกรณีนี้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงกล่าวไว้ว่า

...มีกรณีหลายอย่างที่สื่อให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้า

^{๑๙๐} ประชุมหมายรับสั่ง ภาค ๔ ตอนที่ ๑ สมัยรัตนโกสินทร์ รัชกาลพระบาทสมเด็จพระ-
นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จ.ศ. ๑๑๘๖-๑๒๐๓ (กรุงเทพฯ: คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทยและจัดพิมพ์เอกสาร
ประวัติศาสตร์ และโบราณคดี สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, ๒๕๓๖), หน้า ๑๗๑-๑๗๒.

^{๑๙๑} ตำนานวัดบวรนิเวศวิหาร, หน้า ๑๒-๑๓.

^{๑๙๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑.

^{๑๙๓} เจ้าพระยาทิพากรวงศมหาโกษาธิบดี, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓,
หน้า ๑๕๒.

^{๑๙๔} เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

อยู่หัวจ้านงพระราชหฤทัยจะให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นรัชทายาท เช่น...เมื่อจะยกยอดพระปรางค์วัดอรุณฯ เดิมทำเป็นยอด นกศูลตามแบบพระปรางค์โบราณ ครั้นใกล้จะถึงวันฤกษ์ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวดำรัสสั่งให้ยืมมงกุฏ ที่หล่อสำหรับพระพุทธรูปทรงเครื่องที่จะเป็นพระประธานวัดนางนอง มาติดบนยอดนกศูล (ดังปรากฏอยู่ บัดนี้) จะเป็นด้วยทรงพระราชดำริอย่างไรจึงทำเช่นนั้น หาได้ตรัสให้ใคร ทราบไม่ และการที่เอามงกุฏขึ้นต่อบนยอดนกศูลก็ไม่เคยมีแบบอย่าง ที่ไหนมาแต่ก่อน คนในสมัยนั้นจึงพากันสันนิษฐานว่ามีพระราชประสงค์จะ ให้คนทั้งหลายเห็นเป็นนิมิตว่าสมเด็จพระเจ้าฟ้า "มงกุฏ" จะเป็นยอดของบ้านเมืองต่อไป^{๑๙๕}

จากพระดำริข้างต้นแสดงให้เห็นว่า พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวน่าจะทรงมีพระราชประสงค์อะไรเป็นพิเศษ จึงได้ทรงกระทำในสิ่งที่แปลกประหลาดในสายตาของผู้คนในสมัยนั้น แรงจูงใจที่ทำให้ทรงแสดงออกเช่นนั้น น่าจะได้เป็นไปดังพระดำริที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงกล่าวไว้แล้วว่า เป็นการแสดงให้ผู้คนได้เห็นว่พระวชิรญาณภิกษุ หรือสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ามงกุฏสมควรที่จะเป็น "ยอด" ของบ้านเมืองต่อไป ทั้งนี้จะได้วิเคราะห์ต่อไปถึงพฤติการณ์ดังกล่าว ว่ามีส่วนเกี่ยวข้องกับการใช้มงกุฏเป็นสัญลักษณ์แห่งความเป็นรัชทายาทของเจ้าฟ้ามงกุฏต่อไป ซึ่งอาจแยกได้เป็น ๒ ประการ คือ

ประการแรก ตามรูปแบบของสถาปัตยกรรมไทยโบราณโดยเฉพาะอย่างยิ่งเจดีย์ทรงปรางค์ สิ่งที่จะประดับไว้บนยอดสุดของพระปรางค์ ก็คือนกศูล^{๑๙๖} ซึ่งหมายความว่าไม่มีสิ่งประดับใด ๆ ที่จะใช้ประดับพระปรางค์เหนือยอดนกศูลขึ้นไปอีก เพราะฉะนั้นการที่ทรงโปรดฯ ให้ยืมมงกุฏพระประธานวัดนางนองมาต่อยอดนกศูลพระปรางค์วัดอรุณนั้น จึงเป็นพระราชมติที่ทรงริเริ่มขึ้นเป็นครั้งแรก ไม่มีแบบแผนประเพณีเป็นเยี่ยงอย่างมาก่อน แม้ว่าปัจจุบันจะให้เห็นว่ามีการใช้สิ่งประดับอื่น ๆ ต่อยอดนกศูลขึ้นไปอีก เป็นต้นว่า มงกุฏ หรือ ฉัตร เช่น มงกุฏบนยอดนกศูลของ

^{๑๙๕} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ความทรงจำ, หน้า ๑๐๔-๑๐๕.

^{๑๙๖} พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ ให้คำนิยามไว้ว่า นพศูล, นกศูล [นพพะ-สุน] น. เครื่องประดับยอดปรางค์ ทำเป็นรูปหอก มีกึ่งเป็นรูปดาบแตกสาขาออกไป ๔ ทิศ, แฉ่งชิง ผักเพกา ลำภู-ชัน หรือ สลัดได ก็เรียก. ดูใน ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ (กรุงเทพฯ: นานมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์, ๒๕๔๖), หน้า ๕๖๑; ดูเพิ่มเติมใน สันติ เล็กสุขุม, เจดีย์ : ความเป็นมาและคำศัพท์เรียกองค์ประกอบเจดีย์ในประเทศไทย พิมพ์ครั้งที่ ๓ (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๔๐), หน้า ๖๙-๗๐.

ปราสาทพระเทพบิดรในพระบรมมหาราชวัง หรือมณฑปบนยอดนาคศูลของพระปฐมเจดีย์ จังหวัดนครปฐม เป็นต้น^{๘๘} แต่นั่นก็เป็นสิ่งที่สืบต่อหรือหลังจากเหตุการณ์ในสมัยรัชกาลที่ ๓ แล้วทั้งสิ้น และเป็นเจดีย์สถานที่ที่มีความเกี่ยวเนื่องกับพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั่นเอง

ประการที่สอง ซึ่งเกี่ยวกับพระพุทธรูปประธานวัดนางนอง ที่ทรงโปรดฯ ให้สร้างขึ้น^{๘๙} แต่เมื่อจะยกยอดพระปรางค์วัดอรุณกลับให้ทรงนำมงกุฏของพระพุทธรูปองค์นี้ นำไปต่อไว้เป็นยอดของพระปรางค์แทน และต่อมาภายหลังจึงได้ทรงหลอมมงกุฏถวายพระประธานใหม่ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๖^{๙๐} ซึ่งสิ่งนี้เป็นสิ่งที่น่าสนใจเป็นพิเศษ ที่อาจสามารถยืนยันได้ว่าการนำมงกุฏไปต่อไว้เหนือยอดนาคศูลเป็นการแสดงสัญลักษณ์ทางการเมือง เนื่องจากเป็นที่ทราบกันโดยทั่วไปแล้วว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงฝักใฝ่ในการพระศาสนาเป็นอันมาก สิ่งใดที่จะมีความสำคัญเหนือพระศาสนาเป็นไม่มี ดังนั้นการที่ทรงนำมงกุฏที่เตรียมไว้สำหรับพระพุทธรูป ไปใช้ในการต่อยอดนาคศูล ซึ่งเป็นงานคนละประเภทกันและไม่มีความจำเป็นในแง่ของงานสถาปัตยกรรม จึงเป็นการแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนแล้วว่า ทรงมีจุดมุ่งหมายบางประการในการกระทำดังกล่าวและพฤติการณ์ดังกล่าวก็บ่งบอกให้ทราบว่า ทรงให้ความสำคัญกับแนวคิดที่อยู่เบื้องหลังการกระทำนี้ของพระองค์มาก

การที่ทรงยืมมงกุฏของพระพุทธรูปวัดนางนองไปใช้ก่อนนั้น คงทรงเห็นความจำเป็นที่พระองค์จะต้องใช้โอกาสในการยกยอดพระปรางค์นั้น แสดงให้คนทั้งหลายได้ประหลาดใจพร้อมกับรับรู้ด้วยว่าพระวชิรญาณภิกษุหรือเจ้าฟ้ามงกุฏทรงเป็นรัชทายาท ในทัศนะของพระองค์นั่นเอง แต่การที่ไม่ทรงประกาศอย่างเป็นทางการ อาจเป็นเพราะทรงเห็นแก่ความสามัคคีของประเทศชาติเป็นที่ตั้ง เนื่องจากขณะนั้นมีเจ้านายหลายพระองค์ที่ปรารถนาในราชสมบัติเช่นเดียวกัน มีกรมหลวงรักษารตนเรศ^{๙๑} เป็นต้น

^{๘๘} ดู น. ณ ปากน้ำ, พจนานุกรมศิลป์ พิมพ์ครั้งที่ ๓ (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, ๒๕๓๐), หน้า ๑๔๒; โชติ ภัลยานมิตร, พจนานุกรมสถาปัตยกรรมและศิลปะเกี่ยวเนื่อง พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, ๒๕๔๘), หน้า ๒๖๓.

^{๘๙} เจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓, หน้า ๑๔๖.

^{๙๐} ประชุมหมายเหตุรับสั่ง ภาค ๔ ตอนที่ ๒ สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จ.ศ. ๑๒๐๓-๑๒๐๕ (กรุงเทพฯ: คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทยและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ และโบราณคดี สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, ๒๕๓๗), หน้า ๑๙๒.

^{๙๑} นฤมล ธีรวัฒน์, "พระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว," หน้า ๑๑๓.

นอกจากนี้หากได้พิจารณาถึงรูปแบบของพระประธาน และจิตรกรรมภายในวัดนาง-
นองแล้ว ก็อาจจะทำให้เข้าใจพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ดียิ่งขึ้น
เนื่องจากพระประธานในพระอุโบสถเป็นพระพุทธรูปทรงเครื่องอย่างจักรพรรดิราช ปางมารวิชัย
จิตรกรรมฝาผนังบริเวณพื้นที่ตอนบนเหนือช่องหน้าต่างและช่องประตู บางส่วนของผนังสกัดด้าน-
หน้าพระประธานมีร่องรอยให้เห็นได้ว่าเขียนภาพเรื่องพระพุทธเจ้าทรงปราบท้าวชมพูตี^{๔๐} ยังมี
ภาพลายรดน้ำภายในพระอุโบสถที่บ้านแผลและเขียนภาพเครื่องราชูปโภค และเครื่องราชกกุธภัณฑ์
อันเป็นเครื่องประกอบพระราชอิสริยยศแห่งพระมหากษัตริย์ ประกอบด้วย พระมหาพิชัยมงกุฏ
ธารพระกร พระแสงขรรค์ชัยศรี พัดวาลวิชนี พระแส้หางช้างเผือก และฉลองพระบาทเชิงงอน
พร้อมกับลายมงคล ๘ ประการ คือ หม้อน้ำ วัว อุนนิส ตรี คทา จักร สังข์ ธง ตลอดจนเครื่องสูง
ต่าง ๆ และรัตนทั้ง ๗ ของพระเจ้าจักรพรรดิ คือ ช้างแก้ว ม้าแก้ว ชุนพลแก้ว ชุนคลังแก้ว นางแก้ว
จักรแก้ว และมณีแก้ว สิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นเครื่องหมายแสดงถึงความเป็นพระจักรพรรดิราชตามคติ
พุทธศาสนา^{๔๑} ดังนั้นเพื่อให้เหมาะสมกับโอกาสและสถานการณ์ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้า-
อยู่หัวจึงได้ทรงเลือกใช้มงกุฏของพระประธานวัดนางนองซึ่งมีความสำคัญมากที่สุด มาเป็นสัญลักษณ์แทนความเป็นพระจักรพรรดิราชที่พระองค์จะได้ทรงมอบให้กับเจ้าฟ้ามงกุฎต่อไป

๓.๕ พระพุทธรูป : ภาพสะท้อนความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจไทยในสมัยรัชกาลที่ ๓

แม้จะเป็นที่ทราบกันโดยทั่วไปแล้วว่าสมัยรัชกาลที่ ๓ เป็นช่วงเวลา เศรษฐกิจของ
ประเทศมีความเจริญรุ่งเรืองมากที่สุดช่วงระยะเวลาหนึ่งในประวัติศาสตร์ไทย ทั้งนี้เป็นผลมาจาก
มาตรการต่าง ๆ ของภาครัฐ เช่น การเพิ่มอัตราภาษีประเภทต่าง ๆ การค้าขายกับต่างประเทศ
โดยเฉพาะอย่างยิ่งประเทศจีน ประสบผลสำเร็จเป็นอย่างดี นอกจากนั้นแล้วยังเป็นช่วงที่ปลอด
จากการทำสงครามกับพม่า^{๔๒} ปัจจัยต่าง ๆ เหล่านี้ส่งผลให้รายได้ของประเทศเพิ่มขึ้นมากกว่าใน
รัชกาลก่อน ๆ และมีมากพอสำหรับใช้จ่ายในกิจการต่าง ๆ ได้โดยไม่ขัดเคืองโดยเฉพาะทางด้าน
พระศาสนาที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเอาพระทัยใส่เป็นอย่างมาก

พระพุทธรูปจำนวนมากที่ทรงสร้างขึ้นนั้นเป็นประจักษ์พยานที่ดี ซึ่งแสดงให้เห็นว่ารัช-
สมัยของพระองค์มีความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจเพียงใด เนื่องจากมีพระพุทธรูปหลายองค์ที่ทรงสร้าง

^{๔๐} สันติ เล็กสุขุม, จิตรกรรมไทยสมัยรัชกาลที่ ๓ : ความคิดเปลี่ยน การแสดงออกก็
เปลี่ยนตาม (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, ๒๕๔๘), หน้า ๒๐๗.

^{๔๑} ศานติ ภักดีคำ, "จิตรกรรมฝาผนังเรื่อง "ท้าวมหาชมพู" พระอุโบสถ วัดนางนองวรวิหาร,"
วารสารเมืองโบราณ ๓๒ (กรกฎาคม-กันยายน ๒๕๔๙): ๓๒-๔๔.

^{๔๒} วอลเตอร์ เอฟ. เวลลา, แผ่นดินพระนั่งเกล้าฯ, หน้า ๓๒-๔๒.

ด้วยวัสดุมีค่าต่าง ๆ แต่โดยมากแล้วจะเป็นพระพุทธรูปยืน ปางห้ามสมุทร ทรงเครื่องอย่างจักรพรรดิราช แกนในหล่อด้วยสัมฤทธิ์ หุ้มด้วยทองคำทั้งองค์ ประดับประดาด้วยอัญมณีอันมีค่ามากมาย ซึ่งสามารถประดิษฐ์ได้อย่างงดงามหรุนรามากเสียยิ่งกว่าสมัยอยุธยาเสียอีก ดังที่หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุลทรงกล่าวว่า ในรัชสมัยนี้ได้มุ่งเอาความสวยงามทางลวดลายเครื่องประดับยิ่งกว่าสีพระพักตร์ของพระพุทธรูป^{๑๕๕} พระพุทธรูปในกลุ่มดังกล่าวได้แก่

๑. พระพุทธรูปปางห้ามสมุทร และพระพุทธรูปยืนปางห้ามสมุทร สูง ๓๐๐ เซนติเมตร เป็นพระพุทธรูปฉลองพระองค์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ประดิษฐานในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม มีหลักฐานระบุว่าใช้ทองคำหุ้มองค์ละ ๖๓ ชั่ง ๑๔ ตาลึง^{๑๕๖} (ประมาณ ๓๘.๖๔ กิโลกรัม)

๒. พระพุทธรูปนิรมิตหรือพระพุทธรูปนิรมิต และพระพุทธรูปรั้งสฤษฏ์หรือพระพุทธรูปรั้งสรวรค์ สูง ๒๑๐ เซนติเมตร เป็นพระพุทธรูปฉลองพระองค์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ประดิษฐานอยู่ในหอพระสุลาลัยพิมาน

๓. พระพุทธรูปฉลองพระองค์ ซึ่งประดิษฐานที่มุมพระเบญจกษัตริย์พระพุทธรูปนิรมิตปฏิมากร ๑๐ องค์ มีความสูงโดยเฉลี่ย ๒๐๐ เซนติเมตร^{๑๕๖}

๔. พระพุทธรูปฉลองพระองค์ขนาดเล็ก ๖ องค์ ประดิษฐานอยู่เบื้องหน้าพระพุทธรูปปางห้ามสมุทร ๓ องค์ เบื้องหน้าพระพุทธรูปยืนปางห้ามสมุทร ๓ องค์^{๑๕๗}

๕. พระพุทธรูปเจษฎา สูง ๔๙ นิ้ว กิ่ง หล่อด้วยทองคำหนัก ๔ ชั่ง ๗ ตาลึง ๒ สลึงเพื่อ ๔ กล้า ทรงสร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๓๖๓ พระพุทธรูปราชภิเษก สูง ๕๐ นิ้ว หล่อด้วยทองคำหนัก ๔ ชั่ง ๒ ตาลึง ๙ สลึง ทรงสร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๓๖๔ พระพุทธรูปชินสีห์ตรีโลกนาถ สูง ๕๐ นิ้ว หล่อด้วยทองคำหนัก ๔ ชั่ง ๙ ตาลึง บาทเพียง ๖ กล้า ทรงสร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๓๖๕ และพระพุทธรูปชินราชรั้งสรวรค์ สูง ๕๐ นิ้ว กิ่ง หล่อด้วยทองคำหนัก ๓ ชั่ง ๑๘ ตาลึง บาทเพียง ๕ กล้า ทรงสร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๓๖๕^{๑๕๘} พระพุทธรูปทั้ง ๔ องค์นี้ประดิษฐานอยู่ในหอพระน้อยหน้าหอพระสุลาลัยพิมาน

^{๑๕๕} ม.จ.สุภัทรดิศ ดิศกุล, ศิลปะในประเทศไทย, หน้า ๓๘.

^{๑๕๖} เจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓, หน้า ๑๓๓.

^{๑๕๗} ดูใน ม.ร.ว.สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, พระพุทธรูปปฏิมาในพระบรมมหาราชวัง, หน้า ๑๒๖-๑๕๕.

^{๑๕๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๘๘-๒๙๓.

^{๑๕๙} ตำนานวัดอุษณยานต่าง ๆ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนา, หน้า ๓๔-๓๕.

นอกจากนี้แล้วยังทรงสร้างพระพุทธรูปที่หล่อด้วยทองคำทั้งองค์ ได้แก่ พระชัยวัฒน์ประจำรัชกาล^{๑๕๕} พระพุทธรูปประจำพระชนมวารพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว^{๑๖๐} ทั้งนี้ยังไม่รวมค่าใช้จ่ายสำหรับพระพุทธรูปที่ได้ทรงสร้างและที่ทรงบูรณปฏิสังขรณ์อีกเป็นจำนวนมาก แต่ได้มีหลักฐานที่ระบุว่าในช่วงระยะเวลา ๑๐ ปี คือตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๗๐ ถึง พ.ศ. ๒๓๗๙ ได้ทรงใช้จ่ายเงินเป็นจำนวนมากในการสร้างพระพุทธรูป^{๑๖๑}

ในสมัยรัชกาลที่ ๓ ได้มีการขุดพบแร่ทองแดงเป็นจำนวนมากที่อำเภอจันทิก จังหวัดนครราชสีมา แต่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชประสงค์ที่จะให้ใช้แร่ทองแดงที่ขุดพบนั้น เพื่อทรงบำเพ็ญพระราชกุศลในพระพุทธศาสนา ก่อน จึงทรงโปรดฯ ให้นำทองแดงมาหล่อเป็นพระพุทธรูปจำนวนหนึ่ง ได้แก่ พระพุทธรูปทั้ง ๓๗ ปาง ที่ทรงอาราธนาให้สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงตรวจพระอิริยาบถของพระพุทธรูปเจ้าจากคัมภีร์พุทธประวัติ^{๑๖๒} พระพุทธมหาโลกาภินันท์ พระประธานในพระอุโบสถวัดเฉลิมพระเกียรติ และพระเสฐฐมมณี พระประธานในพระอุโบสถวัดราชนัสดาราม^{๑๖๓}

การที่ทรงโปรดฯ ให้นำวัสดุมีค่าต่าง ๆ เช่น ทองคำ อัญมณี และทองแดงซึ่งถือได้ว่าเป็นโลหะที่มีราคาสูงมากในตลาดเอเชียตะวันออกเฉียงใต้^{๑๖๔} ขณะนั้น ไปหล่อเป็นพระพุทธรูปได้เป็นจำนวนมากนั้น นอกจากจะเป็นการแสดงถึงพระราชจริยวัตรอันงดงามที่ทรงมีต่อพระพุทธศาสนาแล้ว ยังเป็นเสมือนภาพสะท้อนที่ทำให้เห็นถึงภาพรวมทางเศรษฐกิจที่มีความเจริญรุ่งเรืองเป็นอย่างมากในรัชสมัย เนื่องจากสามารถนำเงินจำนวนมากมาয়มหาศาลมาใช้จ่ายสำหรับสร้างพระพุทธรูปอันล้ำค่าได้เป็นจำนวนมาก โดยที่ไม่ได้ส่งผลกระทบต่อสภาวะทางเศรษฐกิจของประเทศแต่ประการใด

^{๑๕๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๕.

^{๑๖๐} ม.ร.ว.สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, พระพุทธรูปปฏิมาในพระบรมมหาราชวัง, หน้า ๑๕๙, ๑๖๔, ๑๗๓.

^{๑๖๑} จดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓ เล่ม ๔ รัฐบาลในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช จัดพิมพ์ทุกเล่มด้วย ถวายสนองพระมหากรุณาธิคุณ ในนามทางคลเฉลิมพระเกียรติวันพระบรมราชสมภพ ครบ ๒๐๐ ปี พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พุทธศักราช ๒๕๓๐ (กรุงเทพฯ: หอสมุดแห่งชาติ, ๒๕๓๐), หน้า ๔๐-๕๐.

^{๑๖๒} พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชพิธีสิบสองเดือน, หน้า ๒๓๗.

^{๑๖๓} ตำนานวัดอุษถานต่าง ๆ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนา, หน้า ๓๗.

^{๑๖๔} สายชล สัตยานุรักษ์, พุทธศาสนากับแนวคิดทางการเมืองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๓๕๒), หน้า ๙๓.

พระพุทธรูปที่สร้างขึ้นเหล่านี้ จึงเป็นพยานสำคัญที่จะช่วยยืนยันได้อย่างแน่นอนว่า ช่วงรัชกาลที่ ๓ เป็นช่วงที่เศรษฐกิจมีความมั่งคั่งสมจริง เพราะแม้ระยะเวลาจะล่วงเลยไปสู่ช่วงปลายแห่งรัชสมัย ก็ได้ปรากฏว่าเศรษฐกิจของประเทศยังอยู่ในเกณฑ์ดี เนื่องจากมีเงินในท้องพระคลังมากถึง ๔ หมื่นชั่ง^{๑๖๕} ซึ่งเพียงพอที่จะใช้ในการพัฒนาประเทศในด้านต่าง ๆ ต่อมา

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. ๒๓๙๔-๒๔๑๑)

๓.๖ ความเชื่อเรื่องพระพุทธรูปล้านช้างในรัชกาลที่ ๔

พระพุทธรูปล้านช้างหรือพระพุทธรูปที่ได้มาจากเมืองเวียงจันทน์ถือได้ว่าเป็นพระพุทธรูปที่ชนชั้นนำไทยได้ศรัทธาตั้งแต่อดีตกาลแล้ว การได้ครอบครองพระพุทธรูปล้านช้างถือได้ว่าเป็นเกียรติยศอย่างหนึ่ง ที่แสดงให้เห็นว่าพระมหากษัตริย์ไทยทรงมีพระราชอำนาจเหนือล้านช้าง ดังเช่น รัชกาลที่ ๑ ทรงได้พระบางจากเวียงจันทน์ตั้งแต่ครั้งแผ่นดินสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี สืบต่อมาจนเมื่อได้เสด็จขึ้นเสวยราชย์เป็นปฐมกษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรี จึงได้พระราชทานพระบางคืนให้เจ้านันทเสนเพื่อเป็นขวัญกำลังใจแก่ชาวเวียงจันทน์สืบต่อไป

ในสมัยรัชกาลที่ ๓ เป็นช่วงเวลาหนึ่งที่ได้พระพุทธรูปล้านช้างเป็นจำนวนมาก โดยได้มาจากการทำสงครามเมื่อครั้งเจ้าอนุเวียงจันทน์เป็นกบฏในปี พ.ศ. ๒๓๗๐ ทรงได้พระบาง พระแชกคำ พระอินสมอ และพระพุทธรูปอื่น ๆ เป็นอันมาก^{๑๖๖} แต่ก็เป็นที่น่าสังเกตว่าไม่ทรงโปรดฯ ให้เชิญพระพุทธรูปล้านช้างองค์ใด มาประดิษฐานไว้ในพระบรมมหาราชวัง แม้แต่พระบางซึ่งมีความสำคัญมากที่สุดของนครเวียงจันทน์ ทั้งนี้ได้ทรงให้เหตุผลว่า “ครั้งจะเชิญเข้าประดิษฐานไว้ในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดารามแล้ว พระพุทธรูปลักษณะวิลาสก็มีได้งามบริบูรณ์เหมือนด้วยพระพุทธรูปฉลองพระองค์ จะเชิญไว้ด้วยกันก็ไม่จำเรียพระเนตรเฉลิมพระราชศรัทธา”^{๑๖๗} ดังนั้นจึงได้ทรงโปรดฯ ให้เจ้าพระยาบดินทรเดชาอัญเชิญไปประดิษฐานไว้ที่วัดจักรวรรดิราชาวาสแทน สำหรับพระพุทธรูปองค์อื่น ๆ นั้นได้โปรดฯ ให้เชิญไปประดิษฐานยังพระอารามนอกพระนคร เช่น พระแชกคำประดิษฐาน ณ วัดคฤหบดี พระอินสมอประดิษฐาน ณ วัดอัปสรสวรรค์ เป็นต้น

^{๑๖๕} เจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓, หน้า ๑๕๒.

^{๑๖๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗-๓๐.

^{๑๖๗} พระราชพงศาวดารในชั้นกรุงรัตนโกสินทร์ ตั้งแต่รัชกาลที่ ๑ - รัชกาลที่ ๕ เล่ม ๒ (พระนคร: องค์การค้ำของคุรุสภา, ๒๕๑๓), หน้า ๒-๓.

พระพุทธรูปล้านช้างได้ประดิษฐานอยู่ตามพระอารามต่าง ๆ ถึงรัชกาลที่ ๔ จนเมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๗ ฝนเกิดแล้งมิได้ตกต้องตามฤดูกาล เหล่าประชานรวมทั้งเสนาบดีทั้งหลายเชื่อกันว่า ต้นเหตุที่ทำให้ฝนแล้งเกิดจากพระพุทธรูปล้านช้างซึ่งมี "ผี" หรือเทพยดารักษาอยู่ โดยในบางครั้ง ถึงขนาดที่เชื่อกันว่าพระพุทธรูปล้านช้าง"ปีศาจมักสิงสู่"^{๑๖๘}บ้านเมืองใดที่ได้พระพุทธรูปนี้ไว้ก็มักจะ เกิดเรื่องเดือดร้อนไปต่าง ๆ นานา

สาเหตุสำคัญที่ทำให้เกิดความเชื่อในลักษณะดังกล่าวนี้ สืบเนื่องมาจากในรัชกาลที่ ๑ ครั้งที่ได้พระราชทานพระบางให้เจ้านันทเสน กล่าวกันว่าเหตุที่ทรงพระราชทานพระบางคืนไปยัง เวียงจันทน์นั้น ด้วยเจ้านันทเสนกราบบังคมทูลว่า พระพุทธมหายานมณีรัตนปฏิมากรและพระบางมี ปีศาจที่รักษาพระพุทธรูปสิงอยู่ทั้ง ๒ องค์ ซึ่งปีศาจที่สิงพระพุทธรูปทั้ง ๒ องค์นี้ "ไม่ถูกกัน" ถ้าอยู่ ด้วยกันเมื่อใดก็จะทำให้บ้านเมืองเกิดเหตุวิปริต เพราะปีศาจที่สิงอยู่ได้ทะเลาะวิวาทกัน จนส่งผลกระทบต่อบ้านเมืองและประชาชน

ปรารภเหตุจากที่กล่าวมา เมื่อเกิดฝนแล้งติดต่อกันหลายปี เกิดข้าวยากมากแพง ประชาชนได้รับความเดือดร้อนทุกข์ยาก เสนาบดีทั้งหลายจึงได้ถวายฎีกาต่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวให้พระราชทานพระพุทธรูปล้านช้างทุกองค์กลับไปสู่ถิ่นฐานเดิมหรือไม่ก็ให้เชิญ ออกไปอยู่ในต่างจังหวัดให้ห่างไกลจากพระนคร^{๑๖๙} แต่พระองค์ได้พระราชทานพระบางกลับคืนไปยังเวียงจันทน์เพียงองค์เดียวเท่านั้น

จะเห็นได้ว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงดำเนินวิธีการตามอย่างใน รัชกาลที่ ๑ โดยได้พระราชทานพระบางคืนไปนั้น ก็เพื่อให้เกิดความสบายใจแก่ประชาชนและเพื่อ เป็นที่พึ่งทางจิตใจแก่ชาวล้านช้าง และเนื่องจากเรื่องที่เชื่อกันมา ได้กล่าวแต่เพียงว่ามีปีศาจที่ สิงพระพุทธรูปมหายานมณีรัตนปฏิมากรกับพระบางเท่านั้น ที่ไม่ถูกกัน ซึ่งไม่เกี่ยวข้องกับพระพุทธรูปล้าน ช้างองค์อื่น ประกอบกับพระอุปนิสัยที่ทรงมีเหตุผลตามแบบวิทยาศาสตร์ เข้าใจว่าคงไม่ทรงเอา พระทัยใส่กับความเชื่อที่สืบทอดกันมาดังกล่าวอย่างมกมาย แต่ถึงกระนั้นก็ไม่ทรงปฏิเสธความเชื่อ ซึ่งเป็นที่เชื่อกันโดยทั่วไปของคนสมัยนั้นอย่างใจแจ้ง เพราะจะเห็นได้ว่าแม้แต่เสนาบดีผู้ถวาย ฎีกาต่อพระองค์ก็คงมีความเชื่อในเรื่องดังกล่าวบ้างไม่มากก็น้อย การปฏิเสธความเชื่อดังกล่าวนั้นอย่างตรงไปตรงมา อาจจะทำให้เกิดความไม่พอใจต่อบุคคลหลายฝ่าย โดยเฉพาะอย่างยิ่งกับ ประชาชน ซึ่งยังคงมีความเชื่อในเรื่องไสยศาสตร์อยู่เป็นอันมาก

^{๑๖๘} เจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี (ข้า บุนนาค), พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔, หน้า ๒๔๔.

^{๑๖๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔๗-๒๔๘.

ดังนั้นเพื่อความร่มเย็นเป็นสุขของบ้านเมือง จึงทรงผ่อนปรนโดยการเชิญพระพุทธรูป
ล้านช้างองค์ต่าง ๆ ไปประดิษฐานยังพระอารามนอกเมือง^{๑๑๐} เช่นได้นำพระพุทธรูปล้านช้าง ๓ องค์
ได้แก่ พระเสริม พระใส (หรือพระสายน์) พระแสน ไปประดิษฐานยังวัดปทุมวนารามที่ทรงสร้างไว้
ซึ่งอยู่ภายนอกพระนครแทน

---

^{๑๑๐} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ตำนานพระพุทธรูปสำคัญ พิมพ์
เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ คุณแม่ทองดี นพรัตน์ ณ ฌาปนสถานกองทัพบก วัดโสมนัสวิหาร ๓๐ ตุลาคม
๒๕๐๔ (พระนคร: โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, ๒๕๐๔), หน้า ๗๔-๘๑.